

GRADIVO ZA OBRAVNAVO O KOZOLCU NA SLOVENSKEM

Jože Stabéj

Odkar je izdalo leta 1931 Znanstveno društvo v Ljubljani delo Antona Melika »Kozolec na Slovenskem«, nismo več brali ali slišali kaj posebnega in obsežnejšega o našem kozolcu. Melik je obdelal vprašanje kozolca na Slovenskem precej nadrobno in je podprl svoja sporočila z novimi izvirnimi dokazi, pustil pa je — razen nekaj kratkih omemb — v nemar starejše jezikovne in kulturnozgodovinske zapise o slovenskem kozolcu. Tisti, ki bo pisal prihodnjo monografijo o kozolcu na Slovenskem, ne sme prezreti pokraj vrst, razvoja, razprostranjenosti in drugih posebnosti našega kozolca, njegove nič manj mikavne jezikovne in kulturnozgodovinske plati. Glede na to sem zbral iz 17., 18., in 19. stoletja o kozolcu na Slovenskem precejšnje gradivo — gotovo še ne vsega — ki doslej pri nas ni bilo posebej priobčeno in obravnavano, a je vredno, da ne ostane prezrto in neupoštevano pri naših nadaljnjih raziskavah o kozolcu.

I.

Spričo uporabe kozolca pri večjem delu Slovencev že v zgodnji zgodovinski dobi po naselitvi v novi domovini bi pričakovali, da bo zapisan ali vknjižen izraz kozolec v tej ali oni obliki v prvih slovenskih rokopisih ali knjigah. Domala prepričan sem bil, da bo kozolec omenjen ali celo zapisan s slovenskim izrazom v kakem urbarju na slovenskih tleh, v Andrea Rezla Gornih Bvqvi leta 1582, ali v kaki drugi listini med znanimi slovenskimi rokopisnimi starosvetnostmi. Nadalje sem iskal izraz kozolec v predgovorih in obrobni opomnjah slovenskih protestantskih piscev, a še prav posebej sem mislil na posmrtno Trubarjevo delo Hifhna Poftilla iz leta 1595, kjer je kljub nemški Lutrovi predlogi skrit marsikateri slovenski izraz, ki je n. pr. v Pleteršnikovem slovarju zapisan šele za dobo od okrog 150 do 300 let pozneje.¹

Hijeronim Megiser in Alasia da Sommaripa, prva besednjakarja slovenskega jezika, z Bohoričem in Dalmatinom vred tudi še nista vknjižila izraza kozolec. V Dictionarium quatuor linguarum leta 1592 beremo pod Harpff le cithara, arpfa, ftruna, harpa, pod Korngarb kopizh, Inop,

¹ Kljub prizadevnosti zapisa ali vknjižbe besede kozolec nisem našel, s čimer pa ne izključujem, da nisem izraza morda vendarle kje prezrl. Zgodovinski slovar slovenskega jezika nam bo moral rešiti vsa taka ugibanja.

pod Bock kosl, kosél itd. Thesaurus Polyglottus iz leta 1603 pa pod Cithara (I/267) zopet ne pove več ko harpff, arpfa, ftruna. V obeh slovarjih sem iskal besedo kozolec še pod vsemi mogočimi drugimi iztočnicami, vendar brezuspešno. Enako ne pozna kozolca rokopisno slovensko-nemško-latinsko Krajnsko besedische pisano² iz druge polovice 17. stoletja.

Po mojih dosedanjih ugotovitvah je zapisal slovensko poimenovanje kozolca pri nas najprvo Matija Kastelec (1620—1688), ki »je bil prvi, ki si je prizadeval branje med prostimi pravovernimi ljudmi vpeljati in razširiti«.³ V poljudno in po domače pisanih delih je jemal Kastelec primere in prisposode iz vsakdanjega ljudskega življenja, in tako ima Navuk Chriftianski iz leta 1688 v sestavku Nebú na semli po Boshji Voli, na str. 602 in 603, naslednji Exempil:

»En Bogabojezhi kmètizh, je vfelei imil en velik shégín od G. Bogá, de niemu nei nigdár, ni flana, ni tozha, tudi obenu hudu vremè nei niemu shkode fturilu; já v' taki vishi, de vfa níégova shita na puli, vřaku leitu, fo taku lipú ftala, inu níégovi vinogradi taku obilnu rodili, de je on imil vfe fvoje Koselze kaszhe, inu shkrinie polne shita, inu fvoje keldre napolnene s' vinam...« (Str. 602.)

Po navedbi je našel Kastelec prednji primer v Alph. Rodriq. Tom. I. rr 8 c. 8, ki ga pa ni prevedel dobesedno, za kar nam je najočitnejši dokaz beseda Koselze. Zanimivo je, da je povedal in zapisal nekaj let pozneje isti primer tudi Tobija Lionelli — Janez Svetokriški v Sacrum Promptuarium... Pars secunda. Venetiis 1691 (prav 1695), str. 182, v pridigi Na tretio nedelo po S. S. Tryeh Krajlih. Svetokriškega primer, ki navaja zanj ob levem robu vir In Vi. P. P., t. j. Vita Patrum, je malce zgovornejši, na prav redkih mestih pa imata Kastelec in Svetokriški iste besede, a Kastelčev zapis je bolj poljuden in domač. Izraza kozolec, ki ga tudi drugod v obsežnih petih delih Svetokriškega nisem našel, pa Lionelli v primeru ni zapisal.

Oba prepisa Kastelčevega slovarja, t. j. Dictionarium latino-carniolanum in Dictionarium latino-carniolicum,⁴ nimata pod mogočimi latin-skimi iztočnicami zapisa kozolec, razen če je kje na povsem drugem, nenavadnem mestu. Tretji najpopolnejši in dopolnjeni prepis Gregorja Vorenca Novum Dictionarium, seu Lexicon Vniuersale... Nove beffedne Buque, mi pa pri pisanju te obravnave ni bil dosegljiv ne v izvirniku ne v posnetku.

Za Kastelcem je beseda kozolec v Dictionarium trilingue,⁵ ki ga je napisal Janez Adam Gaiger — p. Hipolit v letih 1710—1712, in sicer v 2. delu Germanico-Sclavonico-Latinum na str. 86 pod Harpfen, kóselsz (popravljen iz prvotnega kófelz), Reconditorium manipulorum fru-

² Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (NUK), sign. 173 II C. a.

³ Franc Metelko, Pismenica..., list 52, str. 4. — Rokopis v NUK, sign. Ms 563.

⁴ Rokopisa v NUK, sign. Msc 169 II o. a in Msc 805.

⁵ Rokopis v NUK, sign. 182 II C. a.

menti (t. j. spravišče [shramba] žitnih snopov). Nenavadno je, da je opisal Hipolit v latinščini kozolec s svojo rečenico in ne z običajnim izrazom cithara, kjer pa v latinsko-nemško-slovenskem delu slovarja nima pomena kozolec. Tudi v slovenskem prevodu Komenskega *Orbis sensualium pictus*, Hipolit ni omenil slovenskega kozolca, čeprav bi bil lahko porabil za to priliko posebno XLV. sestavek Polfku dellu na str. 18 in 19 slovenskega rokopisnega prevoda, a oprijemal se je le golega izvirnika.

Pri branju obubožanega slovenskega slovstva med leti 1715—1750 sem doslej dognal besedo kozolec v II. delu *Palmarium empyreum* leta 1743, str. 78; govoril in zapisal jo je pred 20. avgustom 1728 Mihael Krammer — p. Rogerij v 66. pridigi Na dan Svetiga Elia, češ, »udari ú kako hisho, ali koselz, inu ufse pogory«.

Ni čudo, da je preteklo od natiska prve slovenske knjige pa do prve do zdaj znane vknjižbe besede kozolec 138 let, čeravno je mogel v tej dobi skoraj vsak nam znanih slovenskih piscev malodane z nosom zadeti ob kozolec, tedaj prav verjetno že okrog tisoč let staro in rabljeno slovensko napravo. Ogledati si je treba n. pr. le podobe Valvasorjeve Ljubljane⁶ iz časa okrog leta 1660, kjer so razpostavljeni kozolci po Ljubljani in okolici (Sv. Peter, Poljane, Trnovo, Krakovo, Kolodvorska cesta, Ajdovščina itd.), kakor gobe po dežju. Prišlo pa je ljubljansko obilovanje s kozolci do očitne književne zavesti šele Pohlinu leta 1789 pri slovenjenju R. Z. Beckerjeve Noth- und Hülfsbüchlein für Bauersleute, o čemer bom povedal nekaj primerov kasneje. Da pa kljub temu, rekli bi, vsakdanjemu napotju kozolcev tako dolgo le-teh ni nihče imenoval s slovenskim izrazom, ali jih opisal in nasploh opozoril nanje, je vzrok pač predvsem ta, da do Glavarja, Scopolija, Kumerdeja in Hacqueta ni nihče pošteno mislil ali opozarjal na gospodarski pouk Slovencev, kaj šele, da bi bil o tem kaj slovenskega napisal. Komaj P. P. Glavar je hotel izdati leta 1776 Pogovor od Zhebelnih Rojou, prvo delo v slovenščini iz domačega gospodarstva, in kjer tudi pravi v XVIII. pogovoru, 205. odstavek, da »Zhebelnak na sadne je en prasen Kosouz«, če čebelar ne bo umno čebelaril.⁷

Dovoljno sta znana Valvasorjev prvi zapis (v nemščini) o kozolcu na Kranjskem in prva njegova samostojna podoba leta 1689 v Die Ehre deß Hertzogthums Crain, II. Buch. Das II. Capittel, str. 104 in 105. Zaradi poznejših vedno enakih ali podobnih podkrepljenj, zakaj je kozolec na Kranjskem potreben, moramo vedeti, kako poudarja že Valvasor, da dajo na Kranjskem obdelana polja vsako leto po dve žetvi, da se njiva na leto po dvakrat preorje, kar se v drugih deželah, t. j. v sosednjih, ne dogaja. Tudi seno se na travnikih kosi dvakrat na leto. »Zu diesen Ende hat man im Lande überall die so genannte Harpffen«, nadaljuje v izvirniku Valvasor, ne da bi bil pristavil za Harpffen tudi slovenski izraz,

⁶ France Stelè, Valvasorjeva Ljubljana, GMS IX (1928), 70—98.

⁷ Poročilo o najdenem Glavarjevem rokopisu »Pogovor od Zhebelnih Rojou« glej v Slovenskem čebelarju LIV (1952), 130—135, 177—180 in 202—204.

in zaključuje poročilo: Sem [t. j. v kozolce] se spravi požeto žito, da se posuši, kajti da bi se sušilo na polju, kakor je navada v drugih deželah, tega ne dopušča čas, zlasti se tu polje, brž ko je požeto, znova preorje in poseje, kakor je bilo prej omenjeno.⁸

Valvasorjeva podoba in sporočilo o kranjskem kozolcu sta opozorila zlasti tujino na dotlej ji malo znano ali vobče neznano slovensko gospodarsko posebnost. Posebno pozornost pa je zbudil med znanstveniki ter tistimi, ki bi o njih v naščasnem pomenu rekli, da jih je mikala etnografija, drugi — po tehtnosti in obširnosti prvi — opis slovenskega kozolca, ki ga je napisal, žal, zopet v nemščini, slovenskoštajerski rojak iz Arcelina pri Vojniku Janez Žiga Valentin Popovič (1705—1774) l. 1750 v znameniti knjigi *Untersuchungen vom Meere*, str. 104.

Za pisanje o slovenskem kozolcu je porabil Popovič priložnost v stavku *Erklärung einiger, meistentheils Plattdeutscher Wörter*, in sicer v obravnavi besede *Berg*. V uvodu pove Popovič, da je bral na str. 82 dela: *Umständliche historische Nachricht von der grossen Wasserfluth, welche in der Christnacht des 1717 Jahres, die Herzogthümer Holstein, Schleßwig, Bremen... betroffen hat*, Hamburg, 1718 — med drugimi tudi naslednje besede: »Es war erbärmlich anzusehen, wie der Tag anbrach, daß einer auf einem Strohhümpel oder Berge saß...«⁹ Popovič pojasnjuje, da tukaj das *Berg* ne pomeni mons (hrib, grič), ker bi bil tak pomen v zvezi s prejšnjo vsebino nesmiseln in ker v tistih pokrajinah tudi ni drugih hribov ko krtine, ter potem nadaljuje:¹⁰

⁸ Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo. Ljubljana 1951, str. 17, 18.

⁹ Bilo je usmiljenja vredno pogledati, ko se je zdnilo, da je sedel eden na kupu slame ali stogu...

¹⁰ Ker je Popovičev člančič prvi znani obširnejši opis slovenskega kozolca in ne vem, da bi se bil že kdo поблиže ukvarjal s tem pomembnim zapisom, a izvirno besedilo ni ravno vsakomur lahko dosegljivo, navajam le-to poleg slovenskega prevoda tudi v izvirniku:

»Berg ist im Holsteinischen eine Feldschupfe, eine Wetterhütte, ein Gerüste ohne Wände, nur mit einem Dache versehen, welches — (str. 105) — man heben oder senken kann, worunter das geschnittene Getreide gebracht wird. Von den Niedersachsen wird es auf lateinisch ganz recht mit *horreum perfitatile* übersezt. Das Berg in dieser Bedeutung ist ein verbale von *bergen*, d. i. schirmen, weil das Getreide darunter vor der Nässe verwahret wird. Die Oesterreichischen Wenden haben, nebst mehr andern Gebräuchen, diese Erfindung von den nordlichen Gegenden nach Süden mitgebracht. Sie treugen auch ihr Getreide auf dem Felde unter dergleichen Schupfen, ausgenommen daß diese nicht, wie die Holsteinischen, in die Runde gebauet sind. Hier werden eichene ins Viereck behauene Stämme, nach der ganzen Baumlänge, aufrecht, in einer geraden Zeile, in die Erde gesenket, und durch die vielen nach der Quere, in gleichem Abstände, bereiteten Löcher, viereckichte Latten durchgesteckt, darauf die Garben, mit übereinander geschlagenen Gipfeln, gehenkt werden. Zu oberst ist ein schmales Stroh- oder Schindeldach angebracht. Eine solche Schupfe wird von den Teutsch redenden Wenden, um die Gestalt Willen, eine Harpfe genannt. Die Herrschaften haben auch gedoppelte Harpfen, die mit zwey von einander abstehenden Reihen Bäume, mit durchgezogenen Latten, in der Gestalt eines parallelogrammi, aufgeföhret, und beide Gerüste unter ein gemeines Dach gesezt werden, wo denn der leere Zwischenraum eine Schupfe für Wägen und anderes Feldgeräthe mit abgibt. Der Wen-

Berg je po holštajnsko poljska klonica, vremenska uta, ogredje brez sten in ima samó streho, ki se lahko dviga ali spušča, in pod katero se spravlja požeto žito. Spodnji Saksonci prevajajo čisto prav besedo Berg po latinsko s horreum perstatile [trajen skedenj, stalna shramba]. V tem pomenu je das Berg glagolnik od bergen, t. j. varovati, ker se pod njim obvaruje žito pred mokroto. Avstrijski Slovenci so prinesli poleg več drugih navad ta izum iz severnih krajev s seboj na jug. Tudi oni suše žito na polju pod takimi klonicami, razen da le-te niso, kakor holštajnske, grajene okroglo. Tu se spuste, po celi dolžini drevesa na štirikotnik tesana hrastova debela pokončno v ravni črti v zemljo, poprek pa se v luknje, pripravljene v enakih razmakih, vtaknejo štirioglate late, na katere se obdevajo snopi z vrhovi drug na drugega. Na vrhu je narejena ozka s slamo ali s škodlami krita streha. Tako klonico imenujejo nemško govoreči Slovenci zaradi njene oblike Harpfe. Graščine imajo tudi topolarje [vezane kozolce], ki so napravljeni v obliki paralelograma iz dveh vsaksebi stoječih vrst dreves z vtaknjenimi latami in je oboje ogredje postavljeno pod skupno streho, kjer rabi vmesni prostor za klonico in drugo poljsko orodje. Slovensko ime je kozovec, ali od kāsā^h (kāsā) je pokrtil, ali od slovenskega koza, opora; kajti sleme teh ogredij se obrne na planem običajno proti severu kot najmočnejšemu vetru, zgolj proti jutru in večeru obrnjeni strani sta okrepljeni z mnogimi oporami (po avstrijsko Spreizen ali Pölzen).

Prednji Popovičev zapis je pomemben iz več razlogov. Prvič v zgodovini slovenskega kozolca se pove mnenje, da so prevzeli Slovenci (Wenden) gospodarsko napravo kozolca šele ob naselitvi v severnih krajih od germanskih sosedov, a da so tamkajšnji kozolec — Berg prilili svojim potrebam in okolnostim ter takega prenesli s seboj na jug. Ni pa podprl Popovič svoje domneve pobliže s prav nobenim dokazom, in poznejši etnografski ter drugi znanstveni izsledki niso potrdili Popovičevih misli. Vse ostale Popovičeve ugotovitve pa so dragocen prispevek k obravnavi slovenskega kozolca. Ker je Popovič opisal pač kozolec, kakršnega je poznal v rojstnem kraju, nam je s tem posredno potrdil obstoj in vrsto kozolcev v okolici Celja in na Spodnjem Štajerskem za čas okrog leta 1750.¹¹ Nadalje je opozoril Popovič v opisu na take nianse pri kozolcu, ki jih iz Valvasorjevega zapisa in podobe leta 1689 ni mogoče razbrati, a so za poznavanje kozolca zelo pomembni, n. pr. v dve drevesi vezan stog, vezani kozolec ali topolar, ozka slamnata ali sko-

dische Name ist Kołowz, (Kōlowz) entweder von kāsā^h (kâiā) er hat gedecket, oder von dem Wendischen Koia, (Kōja) eine Stütze, denn die Schneide dieser Gerüste wird auf freyen Feldern gemeiniglich nordwärts, als gegen den stärksten Wind, gekehret, allein die gegen Morgen und Abend sehenden Seiten mit vielen Stützen (Oest. Spreizen oder Pölzen) befestiget — (str. 104).

¹¹ Spričo prepirnega vprašanja, od kdaj imajo kozolce tudi Slovenci na Spodnjem Štajerskem, pripomnim ob tej priliki, da potrjuje za celjsko okolico kozolce v letu 1770 Ignac Orožen v Celski kroniki (V Celi 1854, str. 162), ko je zapisal po nekem viru: 1770 14. septembra je bil tu [= v Celju] siloviti vihar, ki je kozolce in skedne okrog mesta podiral in hiše odkrival.

dlasta streha, na štiri ogle obtesani hrastovi stebri (drevesa, stogovci, stožniki), štirioglati prečni drogi (late), uporaba toplarja za kolnico in poljedelsko orodje. Na kraju pa je Popovič poleg navedbe slovenskega izraza kozove prvi zapisal z njemu lastno gotovostjo in odločnostjo, da izvira beseda kozolec ali od hebrejske *kāsa^h* (pokril je; *kōse^h*, ki pokriva, pokrivač, tegens), ali od slovenske koza v pomenu opora, podpornica, podporni drog.

Popovičeva novica o slovenskem kozolcu in njegovem slovenskem imenu je bilo pravo pravcato odkritje; povzeli in prepisovali so jo posebno nemški znanstveniki, a precej verjetno, mislim, je bila kmalu znana še komu drugemu, tako Rusom in Ukrajincem, kakor tudi Francozom in Angležem. Pri Nemcih je uporabil Popovičev zapis na primer leta 1775 priznani jezikoslovec in slovarnik Johann Christoph Adelung (1732—1806), ki je navedel v II. delu slovarja¹² Popovičeve ugotovitve, ne da bi bil povedal vir in pisca, pod iztočnicama *Die Harfe* (stolpec 968) in *Der Kossát* (stolpec 1731), kar je ponovil tudi v drugi pomnoženi in izboljšani izdaji leta 1796. Enako brez navedbe pisca in vira si je sposodil od Adelunga Popovičev zapis Johann Georg Krünitz v *Oeconomische Encyclopädie* (druga, avstrijska izdaja, 22. Theil. Brünn 1789, str. 26). Z natančno navedbo vira in pisca pa se je skliceval na Popoviča znani jezikoslovni učenjak Dr. Matthias Lexer (1830—1892) v *Kärntisches Wörterbuch* leta 1862 pod iztočnicama *harpfe*, *harpf'n* in *kös'n*, *kois'n* (stolpca 134 in 165). Takih in podobnih primerov, ki so seznanjali po Popovičevi zaslugi tuji svet s slovenskim kozolcem, mora biti še več.

II.

Pravda o slovenskem kozolcu — tak nadpis bi moral dati prvemu delu tega poglavja, *Do Melikove obravnave »Kozolec na Slovenskem«* ni bilo napisanega in povedanega toliko o našem kozolcu, kolikor je objavil o njem leta 1775 *Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain* (odslej WKb), tednik, ki je izhajal leta 1775 in 1776 s tiho podporo Kmetijske družbe v Ljubljani, ali kakor se je tedaj imenovala: *Kaiserlich Königliche Gesellschaft des Ackerbaues und der nützlichen Künste im Herzogthume Krain*. WKb je napadal in podiral slovenske kozolce na 52 straneh, branil in zagovarjal jih je na 10 straneh, tako da je porabil za kozolčjo pravdo skupaj 62 strani, t. j. le dve strani manj ko štiri popolne številke po 16 strani. Znamenito pri vsem tem pa je, da pravdači niso bili domačini, marveč tujca: Janez Anton Scopoli (1723—1788) in Baltazar Hacquet (1739—1815), ki sta živila in delovala med Slovenci in ki njima je pritrdil še Benedikt Franc Hermann (1755 do 1815) kot mimo gredoč potnik in opazovalec.

¹² Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches Der Hochdeutschen Mundart. I.—V. Theil. Leipzig 1774—1786. — Zweyte vermehrte und verbesserte Ausgabe, I.—IV. Theil. Wien 1793—1801. — Tretja pregledana in popravljena izdaja I.—IV. Theil. Wien 1808.

Skoraj neopaženo je napisal še dokaj zmerne uvodne besede h kozolčji pravdi Scopoli v krajšem sestavku *De Agricultura Carnioliae*, ki ga je objavil v *Annus IV. historico-naturalis, Lipsiae*, leta 1770 kot *Observatio V.* (str. 132—135) pod zbirnim naslovom *Observationes oeconomicae* (str. 115—143).

Da bi v tej deželi [Kranjski] napredovalo poljedelstvo — piše Scopoli. — je treba, 1. da se ne puščajo poljski pridelki na poljih strpani v tistih ogredjih, ki jim pravijo prebivalci Arpfen, kjer morejo zrnje svobodno uničiti in poškodovati ptice, miši, vetrovi, deževja in lopovske drhali.¹³ Potem našteva Scopoli še nadaljnjih devet pogojev za napredek kranjskega poljedelstva, ki jih pa tu lahko pustimo v nemar. Zanimivo je, da Scopoli ni zapisal za kozolec slovenskega izraza, ampak nemško spakedranko, ki jo je morda res slišal od kakega kmeta, ali pa jo je skoval sam.

Z vso silo in z najtežjo gorjačo pa je mahnil po slovenskem kozolcu Baltazar Hacquet, ki je bil med drugim tudi tedanji tajnik Kmetijske družbe v Ljubljani in, po mojem, neočiten urednik tednika *WKb*. Hacquet je bil znan, sloveč in razsvetljen učenjak, planinec, naravoslovec itd., a v nekih rečeh včasih samosvoj, oseben in pristranski, vendar kljub temu za Slovence zelo zaslužen mož; napisal je o naših krajih in o nas vsega priznanja vredna dela, bil je med prvimi, ki je pisal imena naših krajev, rek in gora skoraj dosledno po slovensko.

Da je bil prav Hacquet poglavitni pravdač v kozolčji pravdi, razodevajo dovoljno že sami zadevni sestavki v *WKb*, četudi niso podpisani. Prvo, uvodno skupino člankov pod naslovom *Anmerkungen über die hier Landes gebräuchlichen Harfen* (Pripomnje o pri nas običajnih kozolcih), je napisal Hacquet v *WKb* z dne 6., 13. in 20. maja 1775, št. 18, 19 in 20, str. 273—279, 289—298 in 303—312. Po mojem sta Hacquetova tudi zapis v št. 22 z dne 3. junija 1775, str. 341—347, ter kratka opomba v št. 47 z dne 25. novembra 1775, str. 749—751. Najobširnejši pa je Hacquetov *Antwort auf die Patriotischen Gedanken* (Odgovor na domoljubne misli), ki je objavljen v *WKb* z dne 2., 9. in 16. decembra 1775, št. 48—50, str. 755—767, 771—783 in 787—789, kjer je pravdanje zaključeno ter se v *WKb* leta 1776 ni nadaljevalo.

Glede nepotrebnosti in škodljivosti slovenskih kozolcev se je strinjal s Hacquetom tudi B. F. Hermann, ki je hkrati edina neposredna priča, da je napisal napadalne obravnave o kozolcu v *WKb* res Hacquet. V 12. pismu, *Laubach* den 29. Junii 1780, poroča Hermann¹⁴ med drugim naslednje:

¹³ Latinski izvirnik n. n. m., str. 154:

»Ut res agraria in hac Provincia promoveatur; necesse est 1) ut Fruges non exponantur in agris cohaeritae cancellis illis, quos Arpfen Incolae vocant, in quibus femina ab Avibus, muribus, ventis, pluviiis, ac latrociniiis libere deltrui & labefactari possunt.«

¹⁴ Benedikt Franz Hermann's *Reisen durch Oesterreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg und Baiern im Jahre 1780. I.—III. Bändchen*, Wien 1781—1785. — Navedek je v II. Bnd. 1781, str. 8 in 9. — Ob-

Kako uro pred Ljubljano se prične sicer ne velika, toda prijetna poljana, kjer je bil oves glavna zvrst žita. Tu se vidi sila tako imenovanih Harfen, ki se je zoper nje Hacquet po pravici bojeval v spisih Gospodarske družbe na Kranjskem; to so tri do osem sežnjev visoka ogredja, ki so videti često kakor ena, pogosto kakor dve, večkrat tudi kakor štiri prezorne in včasih pokrite stene, in ki se uporabljajo za sušenje žita, sena in detelje, kakor tudi za shrambo teh pozimi. Če kozolci ne rabijo zadnji namembni, so zares nepotrebna priprava, ki žre les in ki je vobče ne poznajo v drugih deželah, kjer pa morajo vendarle tudi sušiti žito in krmo; samo na Koroškem naletimo še tu in tam na katere.¹⁵

Za obče poznanje obsežnih Hacquetovih obravnav o kozolcu v WKb, kakor sem jih že prej naštel, povem zdaj kratke vsebinske posnetke, neka pomembnejša in mikavnejša mesta pa navajam v izvirniku ter v prevodu.

Če se bodo dali kmetje, ki jih je zavedla od nepomnjivih let običajna uporaba kozolcev,¹⁶ pri branju teh opomb vsaj malce toliko prepričati o njihovem pridu, kakor naj bi se pač kot ljudje, ki so preudarni in pozorni na svoje koristi — tako se začne Hacquetova obravnava — lahko upam, da opombe ne bodo brezuspešne. Kolikor vem, so kozolci posebnost samo dežele Kranjske in jih pri prepotovanju drugih avstrijskih dežel nisem videl; tudi tujci raznih narodov in pisci gospodarskih knjig ne vedo ničesar o njih ter jih ne omenjajo. Prav redki kozolci so samo še v najbližjih krajih, ki mejijo na Kranjsko. Vprašal bi, zakaj tujci raznih narodnosti, ki se vozijo po trgovski cesti skozi sredino naše dežele, in vidijo tod na obeh straneh veliko množino kozolcev, ne skušajo uvesti kozolcev, ki o njih doma gotovo pripovedujejo, in zakaj ti

širni slovenski posnetek sestavkov iz tega potopisa, ki se tičejo Slovencev, je objavil Jos. Wester pod naslovom »V naših krajih pred 150 leti« v Mladiki XI (1930), str. 208 in nsld.

¹⁵ Izvirnik: »Etwa eine Stunde vor Laubach [= Ljubljana] fängt sich eine zwar nicht große, aber angenehme Fläche an, worauf der Hafer die Hauptgetreideart ausmacht. Man sieht hier eine Menge sogenannter Harfen, wider welche Hacquet in den Schriften der ökonomischen Gesellschaft in Krain mit recht eiferte; es sind hölzerne, drey bis acht Klafter hohe Geländer, die oft nur eine, manchmal zwey, oft auch — (str. II/8) — vier durchsichtige und zuweilen bedeckte Wände vorstellen, und dazu dienen, Getreide, Heu, und Klee zu trocknen, auch wohl den Winter über aufzubewahren. Wenn sie nicht zur letztern Absicht dienen, so sind sie in der That eine unnöthige holzfressende Anstalt, die man in andern Ländern, wo man das Getreide und das Futter doch auch trocknen muß, gar nicht kennt; nur in Kärnten trifft man auch hie und da welche an« — (str. II/9).

K temu Hermannovemu zapisu je pripomnil Jos. Wester, n. n. m., str. 212, naslednje: »Kritičnemu pogledu našega potopisca so bili taki samčasti kakor vezani kozolci nenavaden pojav; ker ni vedel, da našemu kmetovalcu bolje pridujejo kakor planinski stogi, jih kot štedljiv gospodarski mož obsoja kot potratne naprave.«

¹⁶ Izvirnik, str. 273: »...ein von undenklichen Jahren her üblicher Gebrauch der Harfen.«

tujci niso ljubosumni na prednosti, ki naj bi jih imeli kozolci. Ko je nekoč nanese med prijatelji pogovor na kozolce, je eden izmed njih navedel nekega Angleža, ki da v tiskanem spisu hvali kranjske kozolce.¹⁷ Zakaj neki se Angleži niso dali prepričati o tem in so našli po treznem preudarku, da so kozolci bolj škodljivi ko pa koristni?

Nato opisuje Hacquet na str. 276 pod t. 2 takole tedanji kozolec:

Glede na razločljivost zemljišč so kozolci večja ali manjša, vendar pa vsekdar znatna lesena stavba, ki je po štirih ali petih letih od prve postavitve, če jo kdo hoče drugače vedno dobro vzdrževati, vsako leto potrebna popravila zdaj na krovu, zdaj na lati, zdaj na glavnem stebri ali na prečnih opornikih... Tudi tisti kozolci, ki imajo streho iz opeke in namesto kolov zidane stebre, vendarle ne morejo biti brez mnogih lesenih lat...¹⁸

Pomisli naj se, nadaljuje Hacquet, koliko tisoč mladih debel je bilo potrebnih za veliko število kozolcev, ki so samo v okolju ure hoda iz Ljubljane, in kaj šele, če bi bilo Ljubljansko barje orna zemlja. Ali so naši gozdovi številni in obširni? Ali si bo z vinogradi prenatrpana Dolenjska kdaj opomogla, če ji jemljejo kozolci še vse preostalo upanje? Kozolci pač niso potrebne stavbe, drugače jih ne bi mogla pogrešati nobena dežela. Ker naprava kozolcev ni ravno poceni, bi si kmetje prihranili les in delo, torej nepotrebne izdatke, ki so kmetu tako zelo nujni in koristni drugod. Samčasti kozolci jemljejo s prostorom za podporne koze na polju veliko rodovitne zemlje in s tem kmetu veliko žita, ki bi tam zrastle, če bi ne bilo kozolcev.

Potem pripoveduje Hacquet zgodbo, kako je šel nekega lepega poletnega dne že ob 4^h jutraj na sprehod v okolico Ljubljane in kako je tedaj pregnal z nekega z žitom obdetega kozolca jato najmanj 300 vran, ki so zobale in uničevale žito v kozolcu. Nemogoče mi je bilo — tako pravi izvirnik na str. 290 — da bi bil dolgo gledal, s kakšno besnostjo so cefrale [vrane] obilno žitno klasje in priznam, da me je zgrabilo od tistega dne dalje neugasljivo sovraštvo do kozolcev.¹⁹ Ne morem razumeti, pristavlja Hacquet, da kmet še trpi kozolce na svojem posestvu, ko vendar vidi tako uničevanje žita. Koliko zrnja se raztrosi in uniči v

¹⁷ Izvirnik, str. 275: »...führte einer aus ihnen einen gewissen Engländer an, der in einer gedruckten Schrift den krainerischen Harfen das Lob sprechen soll.«

¹⁸ Izvirnik: »Die Harfen sind nach der Verschiedenheit der Grundstücke ein grösser- oder kleineres, doch aber allezeit ein beträchtliches Holzgebäude, welches nach Verlauf 4 oder 5 Jahre von der ersten Erbauung, wenn man es anders in gutem Stande stets erhalten will, eine jährliche Ausbesserung bald an der Bedachung, bald an der Stange, bald an den Hauptpfahler, oder an den Querspreizen bedarf... Auch jene Harfen, welche ein Dach von Ziegeln, und anstatt der Pfahlen gemauerte Säulen haben, können doch der vielen hölzernen Stangen nicht entbehren...«

¹⁹ Izvirnik: »Unmöglich war es mir den Anblick ihrer Wut, mit der sie die reichen Kornähren zerrissen, lange auszuhalten; und ich bekenne es, daß sich von selbem Tage an ein unauslöschlicher Haß gegen die Harfen meiner bemeisterte.«

kozolcih z nakladanjem in razkladanjem žita, nasledek raztresenega žita pa so velike množice poljskih miši, ki se s tem rede in plodijo. Če sem bil že zaradi ptičev kozolcem sovražen, sem jim bil zaradi tega novega in tako velikega uničevanja žita še bolj.²⁰

Na str. 294—298 in še na str. 305—311 podkrepljuje Hacquet svoje ugovore zoper kmetovo obrambo koristnosti kozolca, češ da naj bi bil kozolec kmetu potreben: 1. za sušenje žita, ki ga ni mogoče spraviti že takoj po žetvi v skedenj; 2. kozolec je namesto skednja, ki ni dovolj velik, da bi bilo mogoče spraviti vanj vse žito; 3. polje, kjer je raslo žito, se potrebuje takoj za drugo setev, in 4. kam naj spravi kmet ajdo in stročnice namesto v kozolec. Vse te in podobne ugovore pobija Hacquet stavek za stavkom, in njegova končna beseda je: ravna naj se pač pametno in takó, kakor delajo tam, kjer nimajo kozolcev!

Po nadaljnjem Hacquetovem dokazovanju nima kmet od kozolca prav nobene koristi in nikakršnega prida, akoravno misli, da mu ju kozolec daje. Med vsemi zagovori kozolca, da je tisti o običajni dvojni setvi na Kranjskem vsaj na videz še najbolj podkrepjen, a tudi ta ne drži, ker je, kakor na Kranjskem, tudi v Spodnji Štajerski, oddaljeni od tod, druga setev ajde prav tako običajna, čeprav tam nimajo več kozolca.²¹ Naj bo že kakor koli, vsako zagovarjanje kozolca je ničvredno in neutemeljeno: kozolec je nepotrebna in zelo škodljiva naprava, ki jo je treba odpraviti.

Z ničimer boljšim bi ne mogel zaključiti svojih opomb, tako konča Hacquet obravnavo na str. 312, ko z nekim nagrobnim napisom, ki ga je, kakor pravijo, vgrebel neki kmet v spomenik na kozolčevem pogorišču potem, ko je bil že dolgo prepričan o veliko večji škodi ko pa o koristnosti kozolca, in ko je bil dodobra spoznal, da mu ni bil kozolec nikoli bolj sadoroden ko tedaj, ko mu je s pogorišnim pepelom pognojil zemljišče:

Hic tumulus citharae est, tunc primum suave canentis,
In cineres quando fulmine verfa fuit.²²

V 22. številki WKb dne 3. junija 1775, str. 341—343, Oekonomische Nachricht, je prevedel Hacquet iz Gazette d'Agriculture 1775, Nro 33, pag. 261, poročilo, kako so bili v kraju Pontivii na Francoskem prebivalci primorani, zaradi deževja in poplav ter hkratnega pomanjkanja skednjev spraviti žito v poljske shrambe, tako imenovane aires. V oklepaju pripominja Hacquet, da so francoske aires (aire pomeni nasploh

²⁰ Izvirnik: »War ich schon wegen der Vögel den Harfen abhold, so ward ich ihnen wegen dieses neuen, und so grossen Getraidverlustes noch mehr« — (str. 292 in 293).

²¹ Izvirnik, str. 309: »In der von unserm Lande entferntsten Niedersteyermarkt ist die zweyte Saat des Buchweizens noch eben so üblich als bey uns, obchon keine Harfe dort mehr zu stehen hat.«

²² Tu je grobišče kozolca, ki je šele tedaj sladko zapel, ko ga je spreminila strela v pepel.

skedenj, gumno) podobne našim kozolcem, a so brez prečnih drogov in tja zložijo žito v trdne kupe. (Francoska aire ustreza torej holštajnskemu berg?) Tri četrtine žita, ki je bilo zloženo v teh aires, so prebivalcem uničile podgane in miši.

Prevodu sta pripisani na str. 343—347 Anmerkung des Uebersetzers in Anmerkung der Herausgeber, ki je pač obe napisal Hacquet. V prvi opombi (str. 343—344) opozarja Hacquet na prej prevedeni zanesljivi in sveži dokaz, kako škodljivo je spravljati zrnje na prostem, četudi ne dvomimo, pravi, da je večini naše dežele uporaba kozolcev zelo pri srcu. Ali ni prirastel k srcu Indijancu šotor iz zelenih vej, ki ga ne zamenja z najboljšo palačo, ne glede na to, da ni v njem varen pred ljudmi niti trenutek? Kaj je vzrok? Naprejšnje nezaupanje in zastarele navade. Zelo želimo, vabi Hacquet bralce, da bi nas hotel kdo pismeno prepričati, kako in na kak način morejo biti kozolci koristni, kar bi hvaležno sprejeli, pa naj bi bili o tem prepričani ali ne. Med številnimi ugovori, ki jih vedno čujemo, nismo našli še nobenega, ki nas bi odvrnil od tehtnosti naših trditev, kar pa je vendarle mogoče.

Druga opomba je pa naravopisno pojasnilo k Hacquetovemu opisu vran v 19. številki, str. 290 in 291, v zvezi s škodo, ki jo delajo vrane na žitu v kozolcih.

Vabilo na pismeno obrambo kozolca je ostalo pozabljeno skoraj pol leta. Zakaj, se ne da dognati. Zagovor kozolca je izšel v WKb šele 25. novembra 1775, št. 47, str. 739—749, pod naslovom Patriotische Gedanken auf den Gebrauch der Harfen (Domoljubne misli o uporabi kozolcev) z vodilnim bojnim vzklikom: Noch stürzen sie nicht ein unsre Harfen! (Še se ne podirajo naši kozolci!)

Kdo je pisec obrambnega zagovora, ne vem, iz opombe na str. 750 pa skieпам posredno, da je moral biti branilec doma nekje na Krasu oziroma na Notranjskem. Pisec je namreč isti »aufrichtiger Freund«, ki je napisal v 38. številki dne 23. septembra 1775 na založnike WKb pismo, kjer ne odobrava obravnave v 33. številki dne 19. avgusta 1775 »Auf was Art die Kies- oder Steinfelder mit Esparcette zu bauen, und zu benutzen sind«. Neznanec pravi, da bo pustil v svojem kraju kamnitna polja rajši pusta, ko pa da bi izboljševal zemljišča po nasvetu WKb (str. 603), in da kmet v kraškem hribovju — ein Landwirth in unserem Karschtgebürge — ne bo rabil v WKb nasvetovanih pripomoči (str. 604).

Branilec kozolca zavrača bolj ali manj dobro in posrečeno vse Hacquetove prereke kozolcu, ki da so bile lepo izbrane, a na srečo še zdaleč ne take, da bi odvrnile kmete od uporabe kozolcev, ki so tam, kjer se opravlja dvojna setev, neogibno potrebni. Kozolec so si izposodili od nas tudi tisti mejaški sosed, ki obdelujejo polja v dvojni setvi. Iznajdba kozolca je deželi v čast in ni ravno skromen dokaz za to, da je na Kranjskem poljedelstvo doma že od pomnjenja in da sta bili takó nagnjenost k uporabljivim iznajdbam, kakor ljubezen do vseh koristnih umetnosti in lepih znanosti vseskoznji ločilni narodovi lastnosti. V obmejni Hrvaški so bili prej kozolci neznani, potem so jih tu in tam

skromno rabili, zdaj pa, ko so ti razsvetljeni sosedi spoznali koristnost kozolcev, so le-ti pri njih vedno pogostnejši. V sosednji Štajerski pa so kozolci prav tako nenavadni kakor dvojna setev. Zakaj pa ne začnejo rabiti kozolcev oddaljeni narodi, je lahko pojasniti z enim odgovorom na vprašanja: zakaj nimajo dvojne setve, zakaj jim je ljubši navaden in črn rženjak ter ječmenjak ko pa okusna ajdova hrana. Morda tisti narodi ne prebivajo na tako srečnem koščku zemlje, kjer bi bila kakor pri nas mogoča dvojna setev.

V nadaljnjih odstavkih dokazuje kozolčev zagovornik, da je potreba, ki nam jo nalaga dvojna setev, naučila naše dede, da so spravili pravkar požeto snopje sušit v prikladno in pokrito shrambo do časa, ugodnega za mlačev, medtem pa se polje pospravi in takoj porabi za setev ajde. Ali je bilo mogoče izmisliti kaj boljšega za sušenje in varnost snopov pred vremenskimi nevšečnostmi? Morda stavo ali kopico?

Potlej našteva pisec razne prednosti, ki jih ima kozolec proti drugim sušilnim načinom žita, posebno še ajde, a tudi stročnic. Zapored spodbija vsa Hacquetova prigovarjanja zaradi kozolca in pravi, da so pač lepe domislice, a preden bi mogel biti kmet brez kozolca, je treba: odpraviti potrebo druge setve; dati kmetu drug primeren prostor, kjer bo lahko spravil in sušil žito; razširiti skednje in nasploh zgraditi žitne stavbe. Končno naj se pa še nebo tako uravna, da ne bo ploh ne deževja, posebno jeseni ne, oziroma vsaj dotlej, da se bo lahko posušila ajda na polju! Samo tedaj boste videli — s tem namigavanjem na Hacqueta zaključuje zagovornik obravnavo — da bodo nepričakovano zginile nam pripisane krive misli o kozolcih, vi boste pa videli, kako se podirajo očesu morda mrzka poslopja in privabljali vas bodo veliko bolj mikavni sprehodi po poljih okrog Ljubljane.

Hacquet ni prav nič odlašal z odgovorom na prednji zagovor kozolca, in je pričel že v naslednji 48. številki WKb objavljati malodane 26 tiskanih strani obsežen Antwort auf die Patriotischen Gedanken (Odgovor na domoljubne misli). V nič manj ko v 17 krajših ali daljših odstavkih je Hacquet pobijal branilčeve dokaze in navedbe o koristnosti ter potrebnosti kozolca. Od svojih nam že znanih prigovorov Hacquet ni odstopil niti za las, dodal pa je še trditev, da sta namesto kozolca za sušenje žita najbolj primerni in najmanj škodljivi kopica in ostrva. V ostalem odgovoru pa je Hacquet razširil, raztegnil in preoblikoval že povedane trditve ter podkrepitve v 18.—20. številki WKb, kaj posebno novega pa ni napisal.

V že omenjeni pripomniji na kraju obrambe kozolca na str. 749 je bil Hacquet do pisca nekoliko oseben, ko mu je rekel: Današnjemu branilcu kozolcev smo zelo hvaležni, saj je bil vendar edini, ki se je zanje zavzel, ker bi se drugače mislilo, da so bili nasprotnikovi dokazi pač močnejši, ko da bi jih bilo mogoče ovreči. Tudi v začetku odgovora na str. 755 in 756 se obrača Hacquet najprvo do pisca, ko pravi: Nekoliko pozno, gospod, ste stopili s svojimi domoljubnimi mislimi pred ljudi! Opravičujejo pa Vas druga zadrževalna, morda pomembnejša dela; če

ste pa nevarno pravdo o kozolcih moško branili, ste prišli še vedno pravočasno. — Prav tako je zaključil Hacquet na str. 789 celotno pravdanje o kozolcu v WKb z zmernim osebnostnim, a hkrati zelo dobrosmiselnim poudarkom — kot odgovor na zadnji branilec enak osebnostni stavek — rekoč: Ne, očesu kozolci niso mrzki; le prizadevnost za večjo spolnitvijo domačega poljedelstva nas včasih zvodi, da učimo nekaj, kar se zdi nam, da je deželi koristno, starokopitnim kmetom pa, da je pusto in nemogoče.

Spričo edinstvenega, a za zgodovino slovenskega kozolca pomembnega in zanimivega prerekanja v WKb leta 1775 o potrebnosti ali nepotrebnosti, o koristnosti ali škodljivosti kozolca, sem zaradi kulturno-zgodovinskih podatkov, ki sta jih povedala pravdača, povzel in razkosal pravdanje nekoliko bolj nadrobno. Tu najdemo marsikak drobec o našem kozolcu, ki nanj doslej nismo bili dovolj pazljivi in smo šli brezbržno mimo njega.

O vsem tem bi bilo treba napisati še posebno obravnavo. Opozoriti hočem pa le na Hacquetovo poročilo na str. 275, kjer pravi, da se je skliceval nekoč v prijateljski družbi eden izmed zbranih na pohvalo kranjskih kozolcev, ki da jo je bil zapisal neki Anglež. Škoda, da govori Hacquet v nedoločnih navedbah, najti pa moramo tistega Angleža in njegov zapis, ker je Hacquetovo poročilo na splošno vendarle toliko določno, da mu moramo verjeti. Angleški zapis o kranjskem kozolcu moramo iskati okrog leta 1775 in za dogleden čas nazaj. Poročilo bo najbrž v kakem potopisu.²³

Ob zaključku poročila o kozolčji pravdi pripomnim, da je daljni odmev Hacquetovega zoprvanja slovenskemu kozolcu zelo zaznaven še v dolgi pravdi (od 26. novembra 1825 do 27. decembra 1828) o obnovitvi kozolca pri župni nadarbini v Boštanju, leta 1837 v okrožnici Kmetijske družbe v Ljubljani z dne 18. septembra ter v nekem odgovoru na to okrožnico (DAS in Annalen der k. k. Landwirthschafts-Gesellschaft in Krain 1837, str. 135—139), prej pa že leta 1834 v mnenju znanega ljubljanskega zdravnika (1823—1834) dr. Frana Viljema Lipiča (Lippich, 1799—1845) v knjigi Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach (Laibach, 1834. Gedruckt bei Joseph Blasnik), str. 99, kjer je zapisal:

²³ Najprvo sem mislil, da je morda Edward Brown v A Journey from Vienna in to Styria, Carinthia, Carniola... leta 1673 zapisal kake stavke o kranjskem kozolcu, a bralci in poznavalci njegovega dela ne povedo ničesar o tem. [Mladika IX (1928), 172—176. — Kronika I (1953), 57—60.] Tudi Simon Clement v rokopisnem dnevniku o svojih potovanjih po Kranjski in Štajerski leta 1715 [ČZN XVI (1920/21), 79—104] nikjer ne omenja kozolca, čeprav v našem primeru rokopisa ne bi mogli upoštevati. Iskani angleški zapis o kranjskem kozolcu je torej skrit nekje drugje, razen če je morda vendarle že v kateri izmed več izdaj Brownovega potopisa, pa ga naši poročevalci niso brali, ali nam niso o njem ničesar omenili. Tak izsledek bi bil pomemben za zgodovino slovenskega kozolca predvsem zato, ker bi bil po tem, kar vemo do danes, Edward Brown prvi, ki bi bil zapisal pred Kastelcem in Valvasorjem nekaj o obstoju našega kozolca.

Do časa mlačve itd. se opravi v deželi Kranjski čisto samosvoj način shranjevanja poljskih pridelkov v ozkostrešnih, na planem postavljenih stalih z vodoravnimi gredmi, med katere se obdevlje večidel v male snope povezani donos žetve in senene košnje. Tem stalom se pravi Harfen. Ker naprava ni docela zavarovana pred dežjem, je prednost tega shranjevalnega načina v zračenju, manj v sušenju; tudi ni mogoče zadostno odvrniti od te naprave mrčesa, ptic in drugih tatov.

Hacquet je bil v vnemi za proučevanje kozolca neugnan. Poleg že navedenega mi je znano še troje njegovih poročil o slovenskem kozolcu; ne vem pa, če, kaj in koliko je pisal Hacquet nasploh o kozolcu še v kakem drugem neznanem mi delu, saj jih je naštel v življenjepisu sam 68.

Dne 27. septembra 1775 se je odpeljal Hacquet skupaj z ravnateljem rečne plovbe v Temešvaru in kraljevim svétnikom Tobijem Gruberjem, drugače jezuitom in po pol bratom Gabrijela Gruberja, iz Ljubljane v Krško; tam sta se vkrcala skupaj z dvajsetimi možmi posadke na ladjo in odjadrala 29. septembra po Savi do Zemuna, kjer so pristali 15. oktobra 1775. O tem potovanju je napisal Hacquet poročilo v obliki pisma, pisano dne 1. februarja 1776, ki ga je priobčil pod naslovom »Herrn Hacquets, Lehrers der Wundarzney und Hebammenkunde zu Laybach in Krain, Schreiben an Hrn. Ignatz von Born, über verschiedene, auf einer Reise nach Semlin, gesammelte Beobachtungen« v — za znanost pomembnih — *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen, Zweyter Band. Prag 1776, str. 230—257.*

V prednje potopisno pismo je vpletel Hacquet poleg naravoslovnih zapisov o rastlinah, rudninah, živalih itd. tudi mikavne jezikoslovne in etnografske sestavke, le-te predvsem v primerjavi s poročili Petra Simona Pallasa v II. delu *Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs*. Imenovano knjigo je dobil Hacquet v Ljubljani dan pred odpotovanjem, t. j. 26. septembra 1775, in jo vzel poleg drugih knjig s seboj na ladjo ter jo medpotoma bral.

Preden sklenem pismo, piše Hacquet Ig. pl. Bornu, Vam moram sporočiti tudi svoje misli o ilirskem in slavonskem narodu. Treba je le nekoliko poznati oba naroda in kmalu se zapazi, da sta bila prvotno en narod... V potopisu učenega naravoslovca Pallasa se potrjuje moje mnenje, da je narod, ki prebiva v veliki Tatarski in Sibiriji, našim Ilircem zelo soroden. Bržkone so se narodi iz Azije selili k nam, ali pa iz naših pokrajin tja. Po vsakdanjih primerih, ki jih imamo pred seboj, se mi zdi slednje bolj verjetno. Vidimo, da se ljudje selijo iz obljudenih pokrajin v neobljudene... Da pa so bile naše pokrajine prej obljudene ko tiste v Sibiriji, za to pač ni treba nadrobnih dokazov?

Na osnovi tega uvodnega mnenja, ki je posebno drzno v zagovoru, da naj bi se bili selili naši predniki v Sibirijo, navaja Hacquet razne

Sl. 1. Stegnjeni kozolec v okolici Ljubljane

Sl. 2. Vezani kozolec »cvitar« v Malnah pri Mokronogu

Foto: B. Orel

primere slovenskih in hrvaških ujemanj s tistim, kar navaja in opisuje Pallas,²⁴ ter nadaljuje:

Sicer imamo pa tudi v našem gospodarstvu neke navade, ki so skladne s tistimi polnočnih azijskih narodov. Kolikor vem, ne uporabljajo, razen pri nas, nikjer v Evropi tako imenovanih kozolcev ali visokih in velikih lestev za sušenje žita, ki stoje na planem poleg vasi in kamor obešajo žitne snope, da bi se na zraku hitreje posušili. Mi jim pravimo Kofouz; Sibirci pa Hoferi. Četudi je škodljiva ta navada, ko lahko ptice požrejo pri tem kolikor hočejo, se vendar zdi, da je pač našemu narodu od njegovih najstarejših prededov izročena navada, ki je bila morda koristna v tistih časih, ko so se selili iz kraja v kraj, ko niso imeli svojega skednja ali stanovališča, da bi posušili žito in so morali gledati, da le-to opravijo na hitrico na kakršenkoli način — (str. 255 in 256).

Prednje Hacquetovo sporočilo ni bilo raznim zgodovinarjem in znanstvenim delavcem nič kaj manjše odkritje ko 26 let poprej Popovičev zapis. Izpisovali so ga iz vira in prepisovali drug od drugega, ne da bi bili presodno ocenili njegovo natančnost in resničnost. Takó se je zgodilo, da še do danes beremo in mislimo, da pravijo Sibirci kozolcem hoseri.

Z navedbo dela, a s svojim pristavkom, je sprejel gornji Hacquetov člančič o kozolcu, poleg Valvasorjevega vira, najprvo Karel Gottlob Anton v *Erste Linien eines Versuches über der Alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse*. Leipzig 1783, str. 140, kjer pravi (v prevodu) dobesedno: Kranjci pustijo stati žito na planem, da ga posuše in obesijo snope na visoke lestve (taka podoba se najde v Valvasorjevi *Ehre des Herzogth. Krains*, str. 105), ki jim pravijo Kosouz, in ki se imenujejo v Sibiriji, kjer jih imajo tudi v rabi, Hoseri.

Ne da bi pomišljal o resničnosti Antonovih navedb, jih je prevzel z nadaljnjimi svojimi pristavki in pojasnili Anton Tomaž Linhart v II. del zgodovine *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs*. Laibach 1791, str. 334, v § XVII. *Ackerbau*, in (v prevodu) zapisal: Kranjci obešajo zdaj žitne snope v kozolce. To so visoka lesena ogredja, ki predočujejo široko prezorno steno [primerjaj B. F. Hermannovo besedilo v 15. opombi], enako s strunami opeti harfi, in ki jim pravijo Koselz. V Sibiriji, kjer se tudi uporabljajo, se imenujejo Hoseri. Nedvomno je godbeno orodje Gofli, Hufli, ki je bilo Slovanom tako vsakdanje, zaradi podobnosti strun bilo vzrok za to poimenovanje. Gospod Anton ima to navado, ki se kaže raznovrstno tudi pri drugih Slovanih, za preostanek starega nomadskega načina življenja.

²⁴ Simon Peter Pallas je bil rojen 22. septembra 1741 v Berlinu in je tam tudi umrl 8. septembra 1811, dolgo pa je živel in deloval v Rusiji. Bil je sloviti znanstvenik, ki je napisal nad 100 raznih del. Njegovo znanstveno potovanje v Sibirijo od 21. junija 1768 do 30. julija 1774 je bilo med najuspešnejšimi v 18. stoletju. O tem potovanju je napisal Pallas tri obširne knjige (2082 strani in številne podobe), bogate vseh mogočih izvirnih podatkov, ki so izšle v 4° pod naslovom: *Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs*, St. Petersburg 1771 (I), 1773 (II) in 1776 (III).

Od Linharta je prevzel izraz Hoferi Marko Pohlin v *Glossarium Slavicum, Viennae, 1792 in 1793*, str. 44, kjer je modroval: Koflez, germ. Korngerüft: in Helvet. Rescana: in Siberia: Hoferi, probabilius a gosle ob similitudinem chordarum.²⁵ Čudno je, da si je usvojil Pohlin za razlago izvora besede Koflez Linhartovo mnenje in ne Popovičevega, ki ga je nepobitno bral v *Untersuchungen vom Meere in v Adelungovem slovarju*.²⁶ Ker je Pohlin vsiljeval dosledno le obliko koflez in primerov kofouz ali kofelz ni zapisal, je prednjo Pohlinovo razlago zavrnil že Blaž Kumerdej, rekoč: Da naj bi pisali Koselz, kakor meni *Glossarium Carn.*, se bo težko dokazalo. Primerjaj *Adel. Tom. 2*, pag. 1731.²⁷ Pomembna pa je Pohlinova navedba švicarsko-tessinskega izraza Rescana za kozolec, ki ga je s tem Pohlin prvi vknjižil v našem slovstvu.

Takó so Hacquetovi nesrečni Hoferi speljali Linharta in Pohlina na napačno tolmačenje izvora besede kozolec. Do kod in do koga so še zašli Hoferi, ne vem, mislim pa, da obravnavani primeri niso edini.

V resnici pa je bila zadeva taka: Za dan 7. julija 1770 poroča S. P. Pallas v II. delu že omenjene *Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs* iz leta 1773, str. 222, o svojih opazovanjih in doživljajih v Sibiriji ob reki Turi pri krajih Troskova in Nehorošova. Pravi, da je bilo tam vse zaposleno s seneno košnjo, pri čemer pa so imele kmečke žene in dekleta nenavadno nošo; za odganjanje komarjev in moskitov nosi vsaka na zadnjici poln lonec dimečih se brezovih gob ali gnilega lesa, in da se ne bi zažgala obleka, je lonec pritrtjen na deščico. Čuden je pa drugače tudi način, kako se tu zлага seno. Ker ob tem času skoraj vsak dan dežuje in se torej trava na travniku nikoli prav ne posuši, je ne zložijo v kupe, ampak v dolge ozke stene (Stofheri), ki so zgoraj zvezene, spodaj pa nekoliko udržane s podkladi in se prislonejone pritrdi na nekaj v zemljo zabitih drogov. Seno se v takih stenah posuši, ne da bi se segrelo.

S tem je dognano, da so Hacquetovi po pisni ali tiskovni napaki nastali Hoferi le pravi pravcati ruski stožary, ki jih je Pallas po glasovni izgovorjavi zapisal stožeri. Ruske izraze stogъ (kup sena ali trave pod vedrim nebom), stožár ali stóžar, množina stožary (drog, ki ga trdno zabodemo v zemljo v sredini kópice; v množini: cela vrsta takih drogov za dolg kup, kópico sena ali žita, torej vrsta kozolca), navajajo še vsi našččasni slovarji ruskega jezika kot bolj severnopokrajinske narečne oblike.²⁸ Pallasovi stožeri in prednje ruske besede so torej v najožji zvezi

²⁵ Koflez, po nemško Korngerüft, v Švici Rescana, v Sibiriji Hoferi, najverjetneje od »gosle« zaradi podobnosti strun.

²⁶ Glej ČJKZ VI (1927), 91–99.

²⁷ 2da pars Dictionarii Carniolici 1798, zvezek 29, fol. 1b. — Rokopis v NUK v Ljubljani, sign. Ms 349. — Koselz je Kumerdejeva pisna pomota za Koflez, kakor je zapisal Pohlin v *Glossarium*. Za kofelz (beri kosele) m. Dim. pa navaja Kumerdej n. n. m., zvezek 28, fol. 6b, pomen: ein Stückchen, ein Brocken, t j. kosček, košček.

²⁸ N. pr. Tolkovyj slovarь živogo velikorusskago jazyka Vladimira Dalja. Tomь IV, stolpca 539, 540. — Tolkovyj slovarь ruskogo jazyka. Moskva 1940. Tom. IV, stolpca 523, 524.

s stog, stogovci, stožniki, stožje, steže, to je z izrazi, ki se govore na Slovenskem za poimenovanje kozolca, njegovih delov ali kopice sena, žita.

V nadaljnjo podkrepitev povedanega naj omenim še mimogrede, da Hoferi niso edini Hacquetov spodrseljaj v Abhandlungen. Tako pravi Hacquet na str. 255: Veratrum Linnaei heißt bey Pallas S. 190 Tschemiza, a zares pa beremo tam: Nießwurzkraut (Veratrum russ. Tschemeriza); in podobnih primerov je še več.

O slovenskem kozolcu je Hacquet pisal še v 1. zvezku I. dela Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, Leipzig 1801. Pod poglavjem Geilthaler oder Silauzi (str. 17) poroča, da je videl v Ziljski dolini prvokrat na planem sušiti žito v kozolcih (Kosouz) ali visokih ogredjih; na podobi Ziljana med 12. in 13. stranjo pa je dal Hacquet posneti poslopje, ki naj bi bilo kozolec, a je podobar naročilo sila zmaličil. Pri opisovanju poljedelstva na Gorenjskem pod poglavjem Krainer oder Krainze (str. 31) pa pripoveduje Hacquet, da tam obešajo žito vseh vrst na planem sušit v nekaka dolga in visoka ogredja, kozolce (Kosotz). Omenjeni gospod Anton²⁹ ima čisto prav, če domneva, da je le-to preostalo še od nomadskega načina življenja starih Kranjcev. Takisto sem bil opazil tudi pri potujočih zaporoških Kozakih in besarabskih Tatarih — in s tem se končajo, kolikor je meni znano, Hacquetova obširna in res pomembna poročila o slovenskem kozolcu, ki mu je prav Hacquet s ponovnimi opisi nemalo uhodil pot poznanstva v širni svet.

Hacquetovo Abbildung und Beschreibung je priredil z nekimi spremembami in dodatki v francoski izdaji leta 1814 v Parizu Jean Baptiste Breton,³⁰ čigar prevod pa je zopet ponemčil in spopolnil po Hacquetu Janus Pannonius leta 1816 v Pešti.³¹ Po Pannoniusovem poročilu — Bretonovega izvirnika nisem mogel dobiti — je prevedel Breton med drugim tudi oba Hacquetova zapisa o slovenskem kozolcu, le da je izraz Kosouz vknjižil z napačnim Kosonz (Pannonius I., 25). Celotno, vendar že slogovno spremenjeno Hacquetovo besedilo o kozolcu ima Pannonius v I. zveščiču v 1. odstavku Die Geilthaler, Silauzi (str. 25) in v 2. odstavku Die Krainer, Krainze oder Oberländer Gorenzi (str. 48); dodal pa je za kozolce v Ziljski dolini iz svojega (ali iz Bretona?), da stavijo tam na planem sušiti žito v štirioglata ogredja, ki se imenujejo Kosouz, a Hacquet ni zapisal štirioglata, marveč visoka.

Izmed tujcev so za Scopolijem, Hacquetom, Hermannom itd. poročali in pisali o slovenskem kozolcu predvsem očitvidci, t. j. potniki po naših krajih, ki jih zaradi pokrajinske lege in mikavnosti le-teh ni bilo

²⁹ Glej str. 49.

³⁰ Jean-Baptiste Breton de la Martinière, L'Illyrie et la Dalmatie, trad. de l'allem. du Dr Hacquet, augmenté d'un mémoire sur la Croatie militaire. Paris 1814, 2 vol. in 18, avec 32 pl.

³¹ Illyrien und Dalmatien, oder Sitten, Gebräuche und Trachten der Illyrier und Dalmatier, und ihrer Nachbarn. Aus dem französischen... übersetzt von Janus Pannonius. 1. u. 2. Bändchen. Pesth 1816.

malo. Precej takih zapisov nam je že znanih, a še jih je, ki bodo prišli na svetlo sčasoma.

Po končanih študijah in povišanju za doktorja vsega zdravilstva je dopotoval konec junija leta 1795 iz Štajerske na Koroško Julius Heinrich Gottlieb Schlegel (1772—1839), nemški zdravnik v Jeni in poznejši zaslužni pisatelj nemških strokovnih spisov o zdravstvu. Na Koroškem se je mudil Schlegel do vključno novembra leta 1795, in je v tem času prepotoval križem kražem vso deželo, v nekaterih krajih je bil celo večkrat. O tem potovanju je napisal Schlegel obširnejše delo, bogato kulturnozgodovinskih, etnografskih, statističnih in drugih podatkov.³²

Ko je potoval Schlegel v drugo po Ziljski dolini, omenja slovenske vasi Mičiče, Pazrije, Blače itd. Pravi, da je tod vsa pokrajina drugačna ko drugje in da tu ni videti druge zvrsti žita ko turščico. Ker še ni nikoli videl skupaj toliko s koruzo obdelanih polj, je bil to zanj presenetljivo lep pogled, poudarja Schlegel, potem pa nadaljuje:

Na polju samem stoje tako imenovani Harfen* (*po slovensko imenovani Koselz), to so v podolgovatem štrikotu drug proti drugemu pokončno stoječi drogovi, ki se stekajo zgoraj v koničast kot; na vsaki strani je vsak izmed obeh drogov povezan — z 1 do 2 čevlja vmesnega prostora — s tanjšimi drogovi in le-ti z bolj pokončnimi, močnejšimi, kar dá visoko, leseno ogredje, ki je nekoliko podobno harfi in ki rabi za to, da obešajo nanj zvezane stroke turščice, jo zračijo in na ta način suše. — (str. 203).

³² Reise durch einige Theile vom mittäglichen Deutschland und dem Venetianischen, Erfurt, in der Hennigsschen Buchhandlung, 1798. — 8°, 24 + 404 strani + 1 list (podoba). — Da je skrit pod značko J. H. G. S** na fol. 2^b pisec Julius Heinrich Gottlieb Schlegel, ugotavlja Deutsches Anonymen-Lexikon 1501—1850, Weimar 1905, Band III., str. 358. — Na Schleglovo delo je opozoril pri nas v Slovenskem etnografu III.—IV. letnik (1951), str. 361—366 in podoba z naslovne strani na tab. XXVIII., dr. France Kotnik, ki mi je ustrezljivo posodil za to obravnavo izvirnik, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

Do Slovencev hoče biti Schlegel pravičen in nepristranski ter jih celo brani pred krivičnimi nemškimi očitki. V predgovoru posebno ostro in odločno zavrača pisanje Filipa Ludovika Hermana Röderja, protestantskega diakona v Marbachu na Württemberškem, ki je v svojem brezimnem delu blatil Korošce in Slovence. Kot zdravnik je imel Schlegel posebno bistro oko za zdravstvene in družbene razmere prebivalcev na Koroškem ter nam je, podprto s statističnimi podatki, povedal marsikaj, česar razni drugi potniki niso opazili, ali pa so napačno poročali; opozoril le na obširnejšo obravnavo o golšavosti (str. 92—121). Poleg številnih etnografskih poročil in opisov je priobčil Schlegel med str. 82 in 83 na osmih straneh tudi 6 koroških plesov z notami za klavir.

Nepodpisano Röderjevo delo: Reisen durch das südliche Teutschland (I. Bd. Leipzig u. Klagenfurt 1789; II. Bd. Leipzig u. Klagenfurt 1791, z naslovom Reisen durch das südliche Teutschland und einen Theil von Italien; III. Bd. Ulm 1795, in IV. Bd. Frankfurt u. Leipzig 1795), obravnava slovensko ozemlje delno v II. delu, obširneje pa v III. delu, str. 1—165 (pomešano), ki ima tudi podnaslov: Reise von Venedig über Triest, Krain, Kärnten, Steuermark, und Salzburg.

Pomembno poročilo o kozolcu je napisal znani nemški pisatelj potopisov Carl Gottlob Küttner (1755—1805) v zajetnem delu (8°, 2234 strani): *Reise durch Deutschland, Dänemark, Schweden, Norwegen und einen Theil von Italien, in den Jahren 1797, 1798, 1799, I.—IV. Theil, Leipzig, bey Georg Joahim Göschen, 1801* (2. izdaja 1804).

Prvič v zgodovini kozolca na Slovenskem beremo pri Küttnerju primerjavo našega kozolca s kozolcem na Švedskem, ki ga je Küttner posebej opisal. Slovenski kozolec pa je bil za Küttnerja tako mikaven in izreden, da je priobčil v knjigi (IV. del, str. 89) o njem pomanjšan obris v glavnih potezah, kar je storil v celotnem delu le v izjemnih primerih.

Najprvo je opisal Küttner švedski kozolec iz okolice mest Falun in Gefle v severni Švedski, in sicer v pismu iz Faluna z dne 17. avgusta 1798, takole:

Pogostokrat sem videl nekake lesene naprave, ki sem jih bil opazil v drugih delih Švedske že prej, ki pa so bile tukaj dokaj številnejše. Mesec avgust je na Švedskem često moker in ljudje ne spravljajo žita, ki bi bilo suho. Ko torej požanjejo žito, obesijo le-to v vodoravni ali piramidasti legi na nekako drogovje. Vodoravno ogredje je kar najbolj preprosto in sestoji iz rant, ki slonijo na kolih [hässja — glej pri Meliku n. n. m. podobo 58]; a veliko bolj pogosto sem videl piramidasto stalo, ki jih postavijo v ravni vrsti drugo za drugim. Obe plati se obtakneta potem s palicami ali z malimi rantami, na katere se obesi žito [ärte kyrka — glej pri Meliku n. n. m. podobo 60] — (II. del, str. 405 in 406).

Na Slovensko je pripotoval Küttner v ponedeljek 29. aprila 1799. V Ljubljano je prispel iz Štajerske preko Brež, Št. Vida, Celovca, Ljubelja, Tržiča in Kranja v soboto 4. maja 1799, in je prenočil v gostišču Zum wilden Manne, ki ga pohvali, da je bilo dobro. Iz Ljubljane je Küttner nadaljeval pot v Trst, a medpotoma je obiskal še Idrijo, Postojno, Cerknjsko jezero in druge obpótne kraje. Poleg Trsta pa je obredel po morju še Koper, Piran, Rovinj ter druge kraje v Istri; bil je tudi v Puli, ki jo je med vsemi na Slovenskem in v Istri obiskanimi ter videnimi mesti, trgi itd. opisal najbolj obširno in nadrobno. Pred odhodom v Italijo je pogledal še v Gradiško in Gorico, tako da je prišel v Videm v sredo 29. maja 1799.

Še nekam dobromiselni in kolikor toliko nepristranski Küttnerjev opis slovenskih ter istrskih krajev, ljudi, posebnosti itd. je ves v IV. delu, str. 52—231. Poleg tega je Küttner v III. delu, str. 229—231, kratko ocenil umetnostno delo našega slikarja Lovra Janša, in sicer v pismu z Dunaja z dne 10. decembra 1798, seve, ne da bi pri tem omenil, da je Janša doma z Breznice in Slovenec.

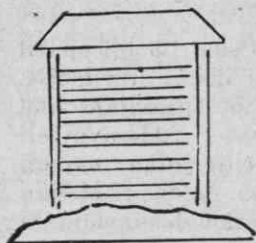
O kozolcu na Slovenskem je pa zapisal Küttner naslednje:

Že na Koroškem, še bolj pa na Kranjskem in prav posebno v pokrajini okrog Ljubljane, sem zapazil napravo, ki stoji vsepovsod na poljih in ki sem jo bil našel za isti namen, a v zelo različnih oblikah, tudi na Švedskem; nanjo obešajo sušit žito, ko je požeto. Ta naprava sestoji iz

mnogih drogov, ki slone vodoravno pritrjeni na dveh stebrih in so na vrhu pokriti z majhno streho. Kaj takega se mi je zdelo prav naravno na Švedskem, kjer pritisne zima večkrat prej, ko je končana žetev; tukaj pa, v tej južni širini, sem se čudil, da sem videl táko napravo takó na splošno. Dokazuje vsaj, da v teh deželah veliko dežuje — (IV. del, str. 88 in 89, v pismu iz Ljubljane z dne 4. maja 1799).

Na kraju zapisa je že omenjeni Küttnerjev preprosti očrt slovenskega kozolca v malem, ki ga priobčujem v izvirnem posnetku tu poleg.

Ker je iz Küttnerjevih navedb (n. pr. IV/17, 26) razvidno, da je bral F. B. Hermannove Reisen (glej spredaj opombi 14 in 15), je prav mogoče, da je tudi Hermannovo pisanje še prav posebej opozorilo Küttnerja na slovenski kozolec.

C. G. Küttnerjev preprosti načrt slovenskega kozolca (l. 1799)

Svojemu delu je priložil Küttner tudi 5 bakrorezov naših krajev: Predjamski grad (III. del), Trst (IV. del) ter porta aurea, tempelj in amfiteater v Puli (I., II. in IV. del).

V septembru leta 1800 je potoval po običajni cesti Ljubelj—Tržič—Kranj—Ljubljana z Dunaja v Trst in Benetke mlad avstrijski vojaški uradnik Maximilian Fischel (1779—1812); z njim je moral biti tudi njegov sopisec Joseph Georg Widemann, če ni bil morda le-ta glavni potnik in pisec, a Fischel njegov spremljevalec. O tem potovanju sta izdala Fischel in Widemann v letih 1801 in 1805 dvoje drobnih knjižic. V prvi: Streifzüge durch Innerösterreich, Triest, Venedig, und einen Theil der Terra ferma im Herbste 1800. Leipzig 1801, je na str. 40 zapisano v pismu iz Ljubljane o kozolcu na Gorenjskem tole kratko pojasnilo: Deteljo zračijo na palicah [ostrvah], žito na velikih, v zemlji pritrjenih lesenih okrižjih, ki jim pravijo Harfen.

Samosvoje sporočilo o kozolcu na Slovenskem nam je zapustil nemški statistik, kartograf, protestantski nabožni pisatelj in profesor v Vratislavi Ernst Gabriel Woltersdorf, v drugače nesamostojni (kompilatorski) knjigi Die Illyrischen Provinzen und ihre Einwohner. Wien 1812, str. 200 in 201. Ker je sodeloval pri tem delu Jernej Kopitar, je mogoče, da je bilo sporočilo napisano prav po njegovem vplivu ali celó po njegovih podatkih. Zapis se glasi:

Od Ljubljane do Maribora na Štajerskem vidimo svojevrstno zgrajene sušilne skednje (Dörrscheunen). Napravljeni so iz dveh do dvanajst in več prosto stoječih stebrov, med katere so pritrjene late ali lesene palice za omrežje; nad njimi visi lahka streha, pod katero razstavljajo med late na prepihu sušit žitne snope, seno in podobno. Te stavbe, ki jim najbrž zaradi podobnosti pravijo Harfen (sl. Kosouz), stoje večkrat zvrstoma na planem, včasih samčaste pokraj hiš. Prostor med enim in drugim stebrom se imenuje štant [ein Stand, okno, brana, vrata — glej

pri Meliku n. n. m. str. 9, 10, 17, 22], in po takih štantih se ceni žetev, a tudi posestnikovo premoženje. Pravi se n. pr. potem, kozolec z deset, s petnajst štanti.

Iz časov zasedbe naših krajev po Francozih vemo za več književnih del, kjer opisujejo Francozi naše kraje, ljudi, običaje itd.³³ Na kozolce kot na slovensko posebnost je opozoril Francoze Jean Paul Brès (1782 do 1832) iz Limogesa, eden iz množice znanstvenikov in pisateljev, ki so v času francoske Ilirije prišli k nam. Ko je bila pozornost evropske javnosti obrnjena v Ljubljano, je v pariških *Annales de la littérature et des arts* natisnil poročilo z naslovom *Notice sur la ville de Laybach*, ki se glasi v Dobrovoljčevem prevodu:³⁴

Pridelki, ki sestojajo iz rži, pšenice, fižola in turščice, se spravljajo sredi polja na nekakšnih ogredjih, katerim je njihova podobnost s preobrnjeno harfo vzdela ime tega glasbila. Te harpfen dajejo pokrajini zares nenavadno lice.

Ko je žetev končana, so podobne velikim stenam; pred žetvijo njihove prazne rante ne navdajajo z nezadovoljstvom prav nič manj po-

³³ Slovencem prijazni Charles Nodier ni zapisal o našem kozolcu ničesar ne v *Télégraphe Officiel* (glej: Charles Nodier, *Statistique Illyrienne. Articles complets du »Télégraphe Officiel« de l'année 1813, rédigés et annotés par France Dobrovoljc. Ljubljana 1933*) ne v sestavku *Laybach*, ki ga je priobčil v pariškem časopisu »*La Quotidienne*« du 15 janvier 1821 (prvi slovenski prevod je v SN 15. oktobra 1910, št. 542, nemški prevod pa v *Illyrisches Blatt* No 24 in 25 dne 15. in 22. junija 1821, str. 93—99), kjer poroča Nodier na kraju o znamenitih sprehodih v okolici Ljubljane, a kozolcev vendarle ne omenja. Tudi francoski general baron Paulin, ki je bival v Ljubljani poleti leta 1811 kot pobočnik ilirskega generalnega guvernerja Henrija Gratiensa Bertranda, ne pove v knjigi *Le souvenirs du général baron Paulin* (publiés par Paulin Ruele, Paris 1895; glej SN št. 240 z dne 17. oktobra 1895, str. 3) nič o kozolcu; čeprav hvali ljubljansko okolico, mu Ljubljana ni ugajala.

³⁴ Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino. I. letnik, Ljubljana 1953, str. 60—62. Tu je priobčil o tem prvo sporočilo France Dobrovoljc, ki si je izpisal leta 1937 v *Bibliothèque Nationale* v Parizu zadevno izvirno besedilo in ki ga po njegovi prijazni ustrežljivosti sedaj prvič objavljam v slovenskem tisku, za kar se Fr. Dobrovoljcu, ravnatelju Slovenske knjižnice v Ljubljani, prav iskreno zahvaljujem. Brèsov izvirnik v *Annales de la littérature et des arts*. Paris 1820—21, tom. II., p. 111 in 112, se glasi:

«... Les moissons, qui consistent en seigle, froment, haricots et blé de Turquie, sont conservées au milieu des champs sur des espèces de charpentes auxquelles leur ressemblance avec une harpe renversée a fait donner le nom de cet instrument. Ces harpfen impriment à la campagne un aspect vraiment bizarre — (p. 111).

Lorsque la récolte est terminée, elles ressemblent à de grandes murailles; avant la moisson, leurs barreaux dégarnis ne déplaisent pas moins au voyageur qu'au villageois, à qui ils annoncent la fin de ses substances» — (p. 112).

Zal nam doslej Dobrovoljc ni sporočil kaj več o vsebini sestavka o Kranjski in o Ljubljani v časopisu »*Mémorial universel de l'industrie française*« (Paris 1821, tom. IV., livre 44), in o rokopisnem gradivu, ki ga je napisal zasebni tajnik generalnega guvernerja Bertranda, Amédée Massé z naslovom »*Souvenirs de mon séjour en Illyrie et de mes voyages avec le général comte Bertrand, gouverneur des provinces illyriennes en 1812, 1813 et 1814*«. Vsekakor je potrebno, da zvemo čim prej za nadrobnejša poročila v teh zapisih.

potnika kakor vaščana, kateremu oznanjajo konec njegovih zalog — (str. 61).

Kolikor vem, ni do zdaj pri nas v slovenščini še nihče očitno kaj več pisal ali poročal o delu Angleža W. A. Cadella:³⁵ *A Journey in Carniola, Italy, and France, in the years 1817, 1818, containing remarks relating to language, geography, history, antiquities, natural history, science, painting, sculpture, architecture, agriculture, the mechanical arts and manufactures.* By W. A. Cadell, Esq. F. R. S. Lond. & Ed. With engravings. In two volumes. Edinburgh 1820. (Potovanje po Kranjski, Italiji in Franciji v letih 1817, 1818, s pripomnjami o jeziku, zemljepisu, zgodovini, starinah, naravoslovju, znanosti, slikarstvu, kiparstvu, arhitekturi, poljedelstvu, tehniki in manufakturi.) Edino dr. Janko Kotnik je omenil leta 1928 v Mladiki IX, str. 172, da je primerek tega dela tudi v Ljubljani in da »nas zanima zlasti prvi zvezek, ki piše o Kranjski«.³⁶

Kakor je vredno tudi Cadellovo poročilo o Trstu in o drugih naših krajih, ljudeh, navadah itd., da se čimprej priobči celotno v slovenskem prevodu, je zlasti mikaven Cadellov opis slovenskega kozolca, posebno pa sta znameniti njegovi podobi kozolca na tab. II. med str. 24 in 25 v

³⁵ Cadell William Archibald, potnik in matematik, je bil rojen 27. junija 1775 v Carron Parku blizu mesta Falkirk v Škotski. Študiral je na vseučilišču v Edinburghu, kjer je postal leta 1798 ud Škotskega sodišča (member of the Scottish bar). Glede na precejšnje premoženje in posestvo v Bantonu v Stirlingshireu se je ukvarjal Cadell tako doma kakor na tujem le z znanstvenim delom in z raziskovanjem starin. Po svojem znanju se je sprijateljal Cadell z Josephom Banksom — ki mu je posvetil tudi zgoraj navedeno delo — in na njegovo prošnjo je bil Cadell izbran 28. junija 1810 za uda Royal Society v Londonu in Edinburghu; bil je pa tudi ud Geological Society in Wernerian Natural History Society. Ko je potoval Cadell v času vojne med Angleži in Francozi po Franciji, je bil tam ujet in nekaj let zaprt. Zaradi popolnega znanja francoščine se mu je posrečilo z zvijačo, češ da je Francoz, uiti iz zapora. Ko se je potem vrnil na Angleško, je napisal Cadell zgornje potopisno delo, ki je priporočljivo zaradi tankovestne natančnosti, kljub nekoliko suhoparnemu obravnavanju (... although somewhat dry in treatment, is to be commended for its scrupulous accuracy). Iz matematike je napisal Cadell dva krajša sestavka. Neoženjen je umrl Cadell 19. februarja 1855 v Edinburghu. — (Gordon Goodwin v Dictionary of National Biography. London 1886, vol. 8, str. 179—180).

³⁶ V letih 1818, 1827 in 1828 se je mudil dalj časa v naših krajih Anglež Sir John Humphry Davy (1778—1829), ki je napisal o svojem bivanju pri nas nekoliko spominov v knjigah *Salmonia: or Days of Fly fishing* (London 1828) in *Consolations in Travel; or the last Days of a Philosopher* (London 1850). Potopisni dnevnik o potovanjih od 29. marca 1828 dalje pa je napisal in izdal Davyjeve spremljevalec J. Tobin leta 1832 v Londonu pod naslovom: *Journal of a Tour made in the years 1828—1829, through Styria, Carniola, and Italy, whilst accompanying the Late Sir Humphry Davy.* Tisti del Tobinovega dnevnika, ki se tiče Davyjevega bivanja na Slovenskem, je priobčil med drugim v nemškem prevodu Avgust Dimitz v *Blätter aus Krain* Nr. 35—43 od 31. avgusta do 26. oktobra 1861, str. 139 in nasl. do str. 172. Iz Dimitzovega priobčila je posnel Viktor Steska o Davyju kratek sestavek v »Slovincu« LIV. letnik (1926), št. 262 z dne 16. novembra, str. 4 in 5. V vsem Davyjevem in Tobinovem pisanju o slovenskih krajih in ljudeh pa nikjer ni omenjen kozolec.

vol. I. Najbrž ne bo napak, če zapišem, da sta ti podobi po Valvasorjevi leta 1689 prvi — Küttnerjev načrt iz leta 1799 ni upoštevan kot posebna podoba — ki samostojno ponazorujeta naš kozolec, podoba slovenskega vezanega kozolca pa je vsaj v tisku menda nasploh prva.

Cadelloy Itinerary (cestopis) na str. 258—260 v vol. II. nam pove, da je popisal Cadell svoje potovanje od 1. novembra 1817, ki ga je začel v Trstu, pa do 17. maja 1818, ko ga je končal v Parizu. Na Slovenskem se je mudil Cadell od sobote 1. do ponedeljka 17. novembra 1817; prepotoval je kraje od Trsta preko Postojne do Logatca, kjer je krenil z velike dunajske ceste po drugi cesti v Idrijo, od koder se je vrnil po isti poti v Trst in se odpeljal iz Pirana z ladjo na Lido ter v Benetke.

Na str. 24, vol. I., začne Cadell z opisovanjem Idrije in živega srebra; najprvo poroča, kakšne rastline in drevje rastejo v idrijskih gozdovih, nato pa nadaljuje brez vsake posebne povezanosti s prejšnjim:

Praprot zbiražo in shranjujejo na ogrodju, ki je napravljeno iz vodoravnih palic [drogov], da jo uporabijo za steljo živini; v iste namene zbiražo bukovo listje v koše, ki so narejeni iz obročev.

K rečenici skreen composed of horizontal poles je napisal Cadell pod črto naslednje pojasnilo:

Ta ogrodja ali ozke skednje uporabljajo v drugih delih Kranjske, da nanje obešajo ajdo. Ogrodje je sestavljeno iz dveh pokončnih stebrov [drogov], ki so visoki 20 čevljev. Skozi luknje v pokončnih stebrih [drogovih] so vstavljeni vodoravni drogovi, ki segajo od enega pokončnega stebra do drugega. Na te drogove polagajo ajdo in druge vrste krme. Vse pokriva od enega do drugega pokončnega stebra ozka streha iz desk. Ajdove snope natikajo [pritirjajo] včasih tudi na (en sam) pokončni drog.³⁷

Za Cadella je bil naš kozolec popolnoma nova naprava, ki pa ga je s svojo posebnostjo tako zamikala, da si je načrtal o nji dva osnutka in po njima dal napraviti dve podobi kozolca, ki sta poleg oskorusa in jadrnic na Jadranu edini s Cadellovega potovanja po Slovenskem. Spričo tega ni čudo, da se iz Cadellovih stavkov kar vidi, kako je iskal primerne angleškega izraza za to napravo, ker najbrž niti za slovensko ime kozel, kozlec, kozelc ni vedel, vsaj ne navaja ga ne. S samostalnikom screen — s čimer moremo primerjati stvn. scrini, stfr. escren, novofr. écran, slovensko skrinja — poimenuje Anglež nasploh vse, kar varuje človeka

³⁷ Cadellov izvirni zapis o kozolcu se glasi:

»Fern is collected, and kept on a skreen composed of horizontal poles,* to be for used litter to the — [page 24] — cattle; and, for the same purpose, beech leaves are gathered in baskets made of hoops — [page 25].

* These skreens, or narrow barns, are used in other parts of Carniola for hanging buck-wheat upon. The skreen is composed of two upright posts twenty feet in height. Through holes in the upright posts, horizontal poles are placed, reaching from one upright to the other. On these poles, the buck-wheat, and other kinds of fodder, are placed. A narrow roof — [p. 24] — of boards covers the whole, passing from one upright to ther other. The sheaves of buck-wheat are also sometimes fixed on one upright post — [p. 25].

pred nevarnostjo, kar zakriva pogled, kakor n. pr. zaslon, zaklon, zastor idr., a tudi grobo rešeto ali sito ter vzkrižno stalo, ograjo, ogrodje; kot prehodni glagol pa pomeni screen Angležu med drugim ohraniti, obvarovati, priskrbeti zavetje, streho, skrivališče,³⁸ iz česar zaznamo, da je našel Cadell v besedi screen dobro angleško ponazorilo za slovenski kozolec.

Na tab. II. (glej zdolnji po izvirniku posneti podobi) je napisal Cadell nad prvo podobo (stegnjeni kozolec in dve ostrvi) besedilo: Skreen and Poles on which Buckwheat, is stacked in Carniola (Ogrodje [kozolec] in droga [ostrvi], na katere natikajo ajdo na Kranjskem), nad drugo podobo (vezani kozolec, topolar) pa: Barn on the sides of which Indian corn is hung in Carniola (Skedenj [kozolec], na katerega straneh obešajo na Kranjskem koruzo). V kazalu — Alphabetical Table of Con-

tents — v vol. II., str. 334 in 410, pravi Cadell pod iztočnicama Agriculture in Stacks, da je na str. 24 (vol. I.) popisal mode of stacking buckwheat in Carniola — način o natikanju ajde na Kranjskem —, pod iztočnico Skreens n. n. m., str. 407, pa pojasnjuje: Skreens or narrow stacks in Carniola, 24. [page]. Skreens or racks similar to these are used in Sweden and Norway, and figured in Dr Edward Clarke's Travels in Scandinavia, published at London in 1819, t. j.: Ogrodja [kozolci] ali ozke kopice [stogi?] na Kranjskem. Tem podobna ogrodja [kozolci] ali stala so v uporabi na Švedskem in Norveškem ter so upodobljena v delu dr. Edvarda Clarka: Potovanja po Skandinaviji, ki je izšlo v Londonu leta 1819. Takó je omenil Cadell za Küttnerjem pač med prvimi podobnost slovenskega in skandinavskega kozolca in opozoril na delo, kjer so vsaj neki zgodnji podatki o kozolcu na Skandinavskem.

Med viri, ki so rabili Cadellu pri pisanju obravnavanega dela, navaja za Kranjsko le Valvasorjevo Ehre des Erzherzogtums Krain, Laybach, 1689, Scopolijevo Flora Carniolica, Viennae, 1760 in Carte de la Carniole, par Disman³⁹ (vol. II., 233, 252). Tisto, kar je sam videl, je

³⁸ Glej: The modern university dictionary and world atlas. Edited by J. M. Parrish, M. A. and John R. Crossland, F. R. G. S. — London and Glasgow (brez letnice), str. 529.

³⁹ Carte de la Carniole, par Disman je pač znameniti zemljevid Janeza Dizma Florjančiča (rojen 1. VII. 1691 v Ljubljani) z izvirnim naslovom: D u -

primerjal z opisi v knjigah, poudarja Cadell v uvodu (Advertisement v vol. I., VII. in VIII. str.), in je v napisanih virih upošteval le tisto, o čemer se je bil sam prepričal, da je pravilno. Na kraju bi opozoril, da je bil I. del natisnjen že leta 1819 (str. 554: Printed by George Ramsay and Company, Edinburgh, 1819), čeprav ima naslovna stran I. dela tudi letnico 1820, kakor II. del.

III.

Po poročilu o pravdanju in o drugem pisanju tujcev o slovenskem kozolcu, moramo zvedeti še za nadaljnje zapise o kozolcu v slovenskem slovstvu v drugi polovici 18. stoletja in v nekih desetletjih 19. stoletja.

Celovška 2. izdaja Megiserjevega *Dictionarium quatuor linguarum* iz leta 1592 ni prinesla glede kozolca v letu 1744 nič novega. Harpf je ostala še vedno samo Arpha, Harpa, Garb Inop, snopje, otöpi itd. Okrog leta 1760 je zapisal v Mariboru Janez Anton Apostel — p. Bernard (1711 do 1784) v rokopisnem slovarju⁴⁰ pod iztočnico Härfen poleg Vnogostrunika, Velika Tambura, še nekam čudno oblikovane izraze kofsez, sza, stog, stagelij, kofsot, ki so pa pomembni za izrazoslovje besede kozolec in stog. Čez malo časa pa je zavladal za neko dobo pohlinovski koflez, ne da bi se bil prijel Vodnika, Kumerdeja, Linharta in Hacqueta. Bil pa je Pohlin počaščen s tem, da je rabil prvi in prvič njegov koflez slovenski posvetni pesmi. Pifanize od Lepeh Umětnoft na tu Lejtu 1780⁴¹ so namreč objavile (najbrž Ant. Fel. Devovo) Kraynskeh Modriz Shaluvanje zhes tu predolgu goriderfhanje svojega Bellina v'Lashkeh dushélah, kjer opisuje pesmar senosečo in žetev s takimi vzdihljaji:

In 'ah! Ihe tudi so snofhete vse obbryle
Te sklepane kose, ter svisla napolnile
S' dushęzho mervo; Ihe je skrivljen serp pofhel
Vse teshku snopje. — O! Kaj si je perfadel
Kmet pridne, in' vesel, 'ga v' kofleze flofhiti,
De b' skorej on suhu bersh mogl ommlatiti.

Zanimivo pa je, da Pohlin sam v Tu malu besedishe leta 1781, kljub knjižni uporabi leta 1780, izraza Koflęz, a, m. ni vknjižil v pomenu kozolec, Harpfen, cithara ali Hipolitovega Reconditorium manipulorum

catus Carnioliae tabula chorographica, jussu sumptuque inclitorum provinciae statuum geometrice exhibita, per Joannem Dismam Florian-tschitsch de Grienfeld, paroch. et consist. archid. officii Sitticiensis et per Abrahamum Kaltschmidt aeri incisa, Labaci 1744. — Druga izdaja je izšla leta 1791.

⁴⁰ *Dictionarium Germanico-Slavonicum*... Authore P're Bernardo Marburgensi Capucino, 1760, str. 138. — Rokopis hrani Studijska knjižnica v Mariboru.

⁴¹ V' Lublani, Stifkane per Joan. Frideriku Egerju, Dušhelnem Stifkavzu. Fol. a₂^b.

frumenti, ampak edino v pomenu Burzelbaum. Capreolus (fol. N₂^a). Da to ni pisna ali drugačna pomota, nam potrjuje isti Pohlinov rokopisni zapis v P. Marci Pohlin Dictionarium trilingue, zvezek 7., kjer beremo prav tako Koflez, a. m. Burzelbaum. Capreolus.⁴² Kaj pravzaprav je pa pomenil Pohlinu capreolus, vidimo pod iztočnico Kósa (T. m. b. fol. N^a; rokopis zvezek 38, pa Kofa), kjer pravi na obeh krajih enako: Eine Geis, 2) Holzbock. Capra. 2) Capreolus.

Koflèz v Pohlinovem pomenu Burzelbaum [einen Purzelbaum schlagen, prekučovati se], je porabil še leta 1781 nepodpisani pesnikun v pesmi Sodne Dan enega Pijanža, ki so jo objavile Pifanize od Lepeh Umètnost na tu lejtü 1781, fol. 15^a. Tam opisuje pesmar, kako »Us smamlen Pytovin perpaha s' oshtarye prov pofnu v'nozh damú«, in ko vstopi v sobo

Vse pretesnu 'mu je, vse 'mu se napek fdy.
Sdej rojy on, de pèzh sé njemu perpoguje:
Sdej, de sê mifa, stol s' njim 'krog, in' krog verty.
Sdej, de 'mu koflèze zhêleshnek prebražhuje.
Sdej, de 'mu svèzh prevezh po hishi 'krog gory.

Kakor Pohlin pri slovenjenju raznih nemških del ni bil ravno izbirčen v slovenskih izrazih, pravopisu in slogu, tako je pokazal v prevodu Kmetam la potrebo inu pomozh, utisnenu na Duneju 1789, na več mestih precej samoniklosti, glede kozolca pa nasploh slovensko samosvojost. Nemški Pohlinov vir: Rudolph Zacharias Becker, Noth- und Hülfsbüchlein für Bauersleute. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Wien 1789, je bil pisan pač za Nemce v pokrajinah, kjer je kozolec neznan; zato je moral Pohlin vse, kar se tiče spravljjanja in sušenja sena, žita, detelje itd., prilíčiti slovenskim posebnim gospodarskim razmeram. Čeprav je slovenil Pohlin delo na Dunaju, so ga kljub temu kozolci pred ljubljanskim samostanom bosonogih avguštincev na Ajdovščini, kakor drugod v Ljubljani in njeni okolici, tako živo spominjali na domovino, da ga niti docela tuje nemške razmere, naprave in nemška poimenovanja niso odvrnila od te očitne zavesti.

Sicer pa se je pokazalo Pohlinovo slovensko hotenje in poudarjanje posebno tam, kjer je Becker pisal na str. 212—234 v Auszug aus Wilhelm Denkers Reisebeschreibung večidel le o nemških pokrajinah; Pohlin je pa namesto le-teh popisal na str. 226—257 te »dufhele, po katireh slavenšku govore«. Ko omenja Pohlin na Kranjskem »Ta suha Krajna, inu flafti tu szer rodovitnu Temnishku pojle,« poroča, kaj store kmetje »Kader je psheniza, ersh, jezghmen itdr pofhetu, inu v' koflez flosghenu« (str. 253). Glede detelje pravi: »Al ta narbulshe vífha je le vonder detelo v' koslezu sushiti, ali v' kopizo ftaveti« (str. 283). Za sušenje žita pa priporoča: »Kader zhasi ob zhasu te fhètve dolgu desfhèvyje terpy, de se fhitu is pojla spraveti namore, tak otshe sila imèti, de se ne koker szer tesnu, ampak zel redku v' koflez obèse, inu sushiti pufty...« nato pa

⁴² NUK, Msc 429.

pojasnjuje: »lakaj koflezov nimajo v' ti dufheli [t. j. v' [gorni Palzhi,« in der Oberpfalz v nemškem izvirniku] »temuzh fhitu se more na pojlu posushiti, predn njega na pode, ali shupe spravejo« (str. 363, 364).

Končno ni Pohlin pozabil na kozolec niti v pesmarskem priročniku Adjumentum Poëseos Carniolicae, Viennae 1798, kjer je navedel tudi besedo kóflez za primer slovenskega rimanja.

Na Koroškem do leta 1789 ni najti, da bi bil vknjižen kak slovenski izraz za kozolec. Ožbalt Gutschmann pozna v Deutsch-windisches Wörterbuch na str. 131 pod iztočnico Harpfe für Getreid Itug, m., a na str. 513 v slovensko-nemškem delu, ki je posnet večinoma iz Pohlinovega Besedisha, iščemo zastoj besed koflez, koselz ali podobno.

Medtem ko Andrej Čebul v Enu Mala Besedishe, ki je izšlo leta 1789 v Mariboru, ne pozna kozolca, je vpisal Mihael Zagajšek v Kalobju nekoč v času od leta 1767 do 1791 v nemško-slovenski rokopisni slovar⁴³ na str. 194 pod harpfe zum geträydt, izraza kosuz, uza, m. stog, stoga, m.

Rokopisni Deutsch-Krainerisches Wörterbuch Janeza Debeveca v Ljubljani, ki ga je pisal okrog leta 1795, ima v I. delu pod Harpfen fürs Getraid, zapise: kosovz, za, m. Itog. Harpfenglied Itant. Harpfenlatten Lata, e, w.⁴⁴

Blaž Kumerdej je pridal — poleg že omenjene opombe glede Pohlinovega kozleca — v 2. delu rokopisnega Dictionarii Carniolicum leta 1798 iztočnici kosuz (oder kosovz) m. naslednjo nemško pripomnjo: »ein Korngerüst der Krainerschen Landwirthschaft die Harpfen genannt, worin das Getreid, oder frisches Futter zum Dörren gethan wird. Im Deütschen wird es Dörre genannt; hat aber mit unserer Harpfen keine Aehnlichkeit.«⁴⁵ Pripisal je še kosúzov, i, a, o, adj. genit. zur Harpfen gehörig, in kosuzhik m. Dem. vom kosúz, eine kleine Harpfe.

V Lublanske Novize Nro. 56, Sabbota 28. d. mali Serpan 1798, fol. 1^b, je zapisal Valentin Vodnik to-le poročilo: »Lublana. Pred dvanajst dnevmi je perfhel tak hud pifh, de je tukaj okrog Lublane strehe odkrival, koselze poderal, drevje ruval, inu flabe sidove doli metal. Vihar inu ploha fta shugala vfe pokonzhati.« V rokopisni Slovénski Befëdnik-Windisches Wörterbuch pa je postavil Vodnik pod Harfe, das geschnitene Getreide darin zu trocknen, izraze kosëlz, kósel, Itóg.⁴⁶

Med zgodnjimi slovenskimi zapisi o kozolcu v 19. stoletju je najzanimivejši tisti, ki ga je objavil vzhodnoštajerski rojak Janez Leopold Šmigoc leta 1812 v Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre. V poglavju Gespräche im Umgange je napisal Šmigoc po vzoru v Kopitarjevi slovnici iz leta 1808—09 sestavek Polsko délo (str. 236, 237), kjer omenja na str. 237 pri pospravljanju žita tudi kozolec, kar sta opustila

⁴³ Rokopis v NUK, sign. Ms 424.

⁴⁴ Rokopis v Semeniški knjižnici v Ljubljani, sign. X VII, 6, 7.

⁴⁵ Harpfen imenovano ogredje za žito v kranjskem kmetijstvu, kamor devljejo sušiti žito ali krmo. Po nemško se imenuje Dörre [sušilnica], a ni prav nič podobna našemu kozolcu.

⁴⁶ Rokopis v NUK, sign. Ms 437, zvezek 43, fol. 2^b.

Hipolit leta 1712 in Vodnik leta 1808. Šmigoc pravi: »V' povésle svesani fnópe se na njivi pufhajo, ali pa se v' kosle svósijo, da se pofufhijo. Eni kmeti shito na njivi puftijo, drugi pa je taki k' domi svósijo, de se fufhi.« Ne spomeni pa Šmigoc kozolca za seno, ko nadaljuje: »...fuha tráva se imenuje fenó, fenó se tudi v' kópize (v' navale) déva, da se prék ino prék ne smozhi, zhe desh pride.«

Znamenitejšje je pa Šmigovčevo priobčilo na str. 269, kjer je v slovensko-nemškem slovarčku zapisal pod iztočnico Kosa. e, Ziege: »kosel, a, 1. Ziegenbock, 2. das Gerüst, worauf die Landleute bey Ankenstein, und Leskovitz das Getreid (Getreidgarben) zum Dörren zusammen legen. Koslov a, o, 1. des Ziegenbockes, 2. des gesagten Gerüstes, oder zum selben gehörig«. S tem nam je povedal Šmigoc dvoje prav pomembnih zadev: 1. dvakratno vzhodnoštajersko poimenovanje kozel za kozolec, 2. da so bili kozolci tedaj v navadi pri kmetih v okolici Ptuja pri Borlu in Leskovcu.

Tudi Janez Nepomuk Primic, doma v Zalogu pri Šmarju na Dolenjskem, prvi profesor slovenskega jezika na liceju v Gradcu, je bil pazljiv na slovenski kozolec. Najprvo ga omenja leta 1813 v Nemfško-Slovénfke Branja na str. 51, v sestavku Sprehod, ko oče tolaži sina: »Nizh ne fkerbi, kakor hitro tje (tà) do Shupánoviga koselza prídeva, bo shé fhirji ino bolfhi pót.« V drugo pa piše Primic več o kozolcu leta 1814 v znanem delu Novi Némfško-Slovénfki Bukvar, kjer je priobčil dve mični pripomni pod črto. Na str. 34 je pojasnil besedo Die Scheuer — Skedenj (parna): »In den meisten von Slaven bewohnten Ländern wird das Getreide vom Felde sogleich in die sogenannten Harfen (v'koselze, kosóvze) geführt, und nachdem es in denselben getrocknet worden, nach und nach auf der Dreschtenne (den Dreschboden gumno, pod) gebracht und daselbst ausgedroschen.«⁴⁷ Ko pa opisuje Primic žetev na str. 79: »Snope [po shetvi] naloshíjo, ino nje na polnih voséh domú pelájo. Skedènj (parna) je pozhafi do verha napolnjen« — je pridal glede besed Skedènj (parna) na str. 81 naslednje pojasnilo: [Skedènj (parna)] Ali koselz (kosovz, die Harfe). — Na Némfškim néjmajo koselzov sa shíto fufhíti, ampak toífto na pervo na njivi v' ftogéh ali pa v' kópízah pofufhijo, ino potlej, kadar je zhaf mlátíti, domu v'fkedènj (v'párno) fpelajo.«

Po Primčevem zgledu je zapisal tudi Matevž Ravnikar v Abezédnik sa Shole na Kmétih. V Ljublani 1816, na str. 26, pod shétuv: »Snopje se naloshí, in sverhama vosóve ga domú vósijo. Do verha poln je pozhafi fken« — in glede besede fken pripomnil pod črto: »Na Nemfškim nimajo kòselzov. V' kópízah, ftógeh, ráglah, ali kópah pofufhé shito, in domú ga svósijo v'fkedne.« Ravnikar je napisal prednjo pripomnjo samó v slovenski izdaji Abezédnika, v nemško-slovenski izdaji pa je pustil

⁴⁷ V večini dežel, kjer prebivajo Slovani, zvozijo žito takoj v tako imenovane kozelce, kozovce, in potem, ko se je v njih posušilo, ga malo po malo zmlatijo na gumnu, podu.

na str. 69 isto slovensko besedilo le za slovensko plat, a v nemškem besedilu je slovensko opozorilo o skednju — kozolcu izpustil.

Spodnještajerski narodni gospodar Janez Pavel Ješenak navaja v Bukvah sa Pomozh, inu Prid Kmetam, V' Zelli, 1821, kozolec že kot samoumevno gospodarsko napravo, in piše n. pr. v sestavku Isvirki, is katirih fnetlivz pride: »Kadar po shetvi dolgo deshuje, de fnopi nemorejo v' ftavah ali kopizah, ne v' kosouzah fe fufhiti, inu od prevelike mokrote fe zimijo« (II. isvirk, str. 93). Ko uči, kako mora kmet žeti in varovati žito, pravi Ješenak: »Snop, prejden fe sveshe, je dobro, de ga lonze prefufhi, fe nima tedaj moker v' kosouz sloshiti, on fplefne, inu fperhni; plesno shito je shvini, inu zhloveku fhkodlivo. Po enih krajih nimajo kosouzov, kamor bi fnopje slagali, temozh vsemejo defet fnopov, poltavjo tri, inu tri vkupaj... Taki kupi fe rezhe mandelz ali ftava (str. 121). Pokriti kosouzi fo bolfhi, posebno v' deshavnim lejt, kakor ti bres ftrehe. Vi pak nimate vli premoshenja, fe tudi nemorete vfi s' pokritim kosouzam ofkerbeti, tak fe vam le vezhkrat pergodi, de shito v' mandelzih, ali v' nepokritih kosouzah fe szimi, inu seleni« (str. 122). Glede mlačve pa svetuje Ješenak kmetom, da »... fe vi kmalo k' mlazhvi perpravite, kakor hitro de je shito ali v' mandelzih ali v' kosouzih fuho« (str. 125).

Valentin Stanič (1774—1847) je slovenil v Ročinju in Gorici nemške izraze Scheune, Scheuer, Scheure v R. Z. Beckerjevi Mildheimisches Lieder-Buch⁴⁸ dosledno s kozel, s čimer je mišljen kozolec, lahko pa tudi skedenj, gumno, parna. Za zgled navajam troje primerov:

Poshèto je she vfe poljè,
In kosli polni fo,
Vefelo flifhi fe vpetje:
Vefel naj vfaki bo!⁴⁹

V nemškem izvirniku pesem št. 395, str. 241: »Die Felder sind nun alle leer, / die Scheuren alle voll...«

Delajmo! kosel jma
Snopov veliko fhe
S' verham naloshene.
Bog shivi vfakiga.⁵⁰

V nemškem izvirniku pesem št. 401, str. 246: »Frisch zu! die Scheune hat / garben die Menge noch...«

⁴⁸ Za primerjavo mi je rabila Vierte Auflage. Gotha, in der Beckerischen Buchhandlung. 1804.

⁴⁹ Pešme sa Kmete ino mlade ljudi. V' Gorizi 1822, str. 12, 15.

⁵⁰ Pešme sa kmete ino mlade ljudi. Natičil Paternolli v' Gorizi 1838, str. 27 in 28.

Bog je shitu dal gorkoto,
In ob zhafu tud' mokroto.
Nafhe kosle napolnili
Smo, in kruh sa vñih vdobili.⁵⁰

V nemškem izvirniku pesem št. 402, str. 246: »Gott gab Sonnenschein und Regen / Gott gab unsrer Erndte segen / voll sind wieder unsre Scheunen, / Brod hat jeder für die Seinen.«

Nekako sočasno s Staničem je zapisal v Vidmu ob Savi Jurij Alič (1779—1845), na vstavljenem listu k str. 378 J. C. Adelungs Wörterbuch der Orthographie, und der deutschen Sprache. Neunte verbesserte Auflage. Wien, 1815,⁵¹ za nemško iztočnico Die Scheune, das Scheuer, pripombo: kafhta, lkedin, parna, bey uns kosovz, a k iztočnici Getreidharpfe je pripisal le ftog. A. J. Murko je v nemško-slovenskem delu Rózhniga Befédnika, v Gradzi 1835, navedel pod Harpfe (eine Art Scheunen auf freiem Felde, um das Getreide zu trocknen) koselz (lies kosóvz), auch ftóg (stolpec 399); za Scheuer, Scheune (ein Bedecktes Gebäude, in welchen das Getreide verwahret und ausgedroschen wird), je pa pristavil samo izraz lkédenj, po fhtájerlki gumno (stolpec 582).

V zvezi s streló imenuje poleg Rogerija in J. P. Ješenaka (Bukve... 1821, str. 102: Tudi v kosouzi val sna boshja roka is ftrelo sadeti) kozolec v slovenském slovstvu tudi Anton Martin Slomšek leta 1842 v Blashe ino Neshiza v nedelfki fholi, str. 179, v sestavku Kako fe v hudi uri sader-shati, ko uči otroke: »... Nar varnej fe na semljo vleshesh, pa ne bliso vòd alj mozherij, ne spravno ftav, kúpov fhopja alj oftèrv, tudi na kosovz jiti ni varno.«

Kakor smo videli do zdaj, Slovenci sami do nekaj izdatnejših zapisov Fr. Baša (ČZN XXIV. letnik [1929], 71—89) in dr. St. Vurnika (Etnolog IV. letnik [1930], 63—64) ter Melikove monografije leta 1931 nismo napisali kaj posebnega o kozolcu. Spričo tega je vredno, da se ne prezre prigodba o kozolcu, ki jo je vrnil leta 1887 Ivan Navratil v potopisno črtico »Kako sem prvič potoval na Dunaj, in Dunajsko mesto.«⁵² Ker zgodba ni obširna, bo najbolje, da jo prepisem tu v izvirniku:

»Gledeč skozi okno [vlaka na vožnji iz Ljubljane] na ravno polje, ki je začenjalo že zeleneti po malem, ker je bil sneg že skopnel, ugledam velik — k o z l e c¹. (¹ Uprav »koz'lc« izgovarjajo Beli Kranjci, a ne »kozole« = »kozuc« (koz'lc), niti »kozolec«.)

Prišlo mi je na misel, kako mi je poprejšnje leto imeniten gospod (pošten Nemec, ki je živel nekda v Solnogradu) pravil v Ljubljani, da je videl samo na Solnograjskem dosti takih kozelcev, kot se nahajajo po Kranjskem. »Po tem sodim,« reče poštenjak, »da so živali nekda tudi po Solnograjskem — Slovenci.«

⁵¹ NUK, sign. R 77.596.

⁵² Napisano leta 1887, priobčeno v Koledarju Družbe sv. Mohorja za prestopno leto 1892, str. 23—47; gornji odstavek so na str. 26 in 27.

Ni se motil vrli mož, ki je jako čislal naše ljudstvo, rekši, da je slovensko ljudstvo sploh bistre glave, da ne vsako tako. Njegov zgodovinski dokaz, s kozelci pa menda našim zgodovinarjem dozda ni bil še znan. Po drugih nemških krajih, saj ondod, koder sem jaz hodil — pravi naposled — nisem videl nikjer takih kozelcev.¹ (¹ Smelo bi se torej namesto: „saxa loquuntur“ (kamenje govori, priča) za ta slučaj reči: „kozenci pričajo“. Vredno je vedeti tudi to, da n. pr. Kočevarji nimajo svoje besede za naš „kozlec“, nego mu pravijo „Kosl“ (reci „kosl“). To kaže, da niso poznali te naprave, dokler se niso pred kakimi 500 leti (za Karla IV.) preselili na Kranjsko ter postali sosedej Slovencem.)

Spomnivši se teh besed, vprašam prijazno nemškega soseda (kaj pak, da ne po naše): „Oprosite, gospod, imate li tudi pri vas po Nemškem takih kozelcev?“

„Nimamo“, odgovori mi naglo.

„Pa mislim“, — povzamem besedo — „da je ta naprava pri gospodarstvu vendar jako koristna in posnemanja vredna. Slišal sem praviti, da se nahaja tudi pri nemških kmetih na Solnograjskem.“

„Za naše razmere to ni pripravno“, — odreže se mogočno on.

Jaz: „Zakaj ne?“

On: „Zato ker ima naš saksonski »veliki kmet« mnogo več sveta, mnogo več travnikov; enega samega, s tem večjega kozelca bilo bi mu mnogo mnogo premalo; da jih pa hoče postaviti toliko, kolikor jih potrebuje, pobrali bi mu preveč novca in sveta.“

Ker nisem bil še nikdar poprej na Saksonskem, moral sem mu verjeti; vendar mislim, da niso vsi saksonski kmetje »veliki kmetje“, in da bi ugajali nekaterim naši kozelci tako, kakor kmetom solnograjskim.« —

Na prednji Navratilov zapis je opozoril mimogrede že dr. A. Debeljak v Planinskem vestniku XXXVII. letnik (1937) v kratkem priobčilu »Kozolec v Švici« (str. 367 in 368), kjer je navedel še neke druge nam že znane vire. Pač pa je bila nova Debeljakova pripomnja, da je omenil francoski pisatelj P. Morand v L'Europe Centrale z dne 11. februarja 1933 naš kozolec kot posebnost slovenske pokrajine.

IV.

Po izvorni, izrazoslovni in celo pravopisni plati besede kozolec bo treba dognati še neke nejasnosti. Že rajni Ivan Koštiál (Mladika XV. [1935], 235) se je s tem nekoliko vbadal in dokazoval, da je zdanja pisna oblika kozolec nepravilna, prava pa da je kozèlec, in da pomeni kozolec nekaj drugega, nesorodnega (košarica iz lubja za jagode idr.). Toda o tem in podobnem naj razglabljujejo ter sodijo poklicni jezikoslovci. Gotovo bodo našli pravo dokončno rešitev, ki je zanjo tudi v tej obravnavi nabrajanega precej gradiva; vendar bi h kraju dodal še neke neobravnavane drobce.

O tem, od kod izvira beseda kozolec in kaj pomeni, so bila povedana razna učena in preprosta mnenja. Sodim, da je med vsemi najbolj dognано pisal dr. Karel Štrekelj v obravnavi Köse, Käser, Kosch, v *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* V. Bd., 4. H., herausgegeben von Friedrich Kluge. Verlag K. J. Trübner, Straßburg, 1905, kjer je med drugim tudi odločno zavrnil, da je beseda Köse-Harfe, Gestell zum Trocknen der Feldfrüchte, nemška tvorba iz käse (strn. kâsi, lat. caseus), kakor je hotel dokazati Val. Hintner v istem časopisu IV. letnik, str. 320.⁵³ Vse kaže, da je osnova temu slovenskemu izrazu v besednem zaporedju koza—kozel—kozlec—kozovec—kozolec itd.; osnovo za drugi izraz stog pa je zadostno in dokazno podprl Melik v uvodoma navedenem delu. Potemtakem je v izbiri med dvema možnostima Popović prvi pravilno sklepal, da je dobil kozovec — kozolec ime od oporja kot pars pro toto, t. j. od poševnih opornih drogov ali kolov, ki so jim rekali Slovenci koza, kozel, že kar pomnijo. Tudi poimenovanja kozolca pri Nemcih na Tirolskem s koise⁵⁴ — na kar je opozoril že Davorin Trstenjak v celovškem Kresu IV (1884), 319, in pristavil slovenska izraza koza, kozolec — s köse v Pustriški dolini⁵⁵ in s kös'n, kois'n v Leški dolini na Koroškem⁵⁶ pričajo, da je vsem tem izrazom skupna osnovna slovenska beseda koza.

Ne sodi več sem in preobširna bi bila obravnavna, kako in kdaj se je zgodilo, da so imenovali že n. pr. Latinci v stavbarstvu sprva škarnik in poprečno vez, potem pa opore in podpore nasploh capreolus, t. j. (prvotno) koza, kozel (divja), in da ima v gospodarstvu ter v drugih področjih toliko orodja, naprav, strojev itd. poleg kože in kozla imena po živalih, kakor so n. pr. bik, konj, koštrun, maček, osel, žerjav. Reči hočem, da naše predavno, četudi samosvoje poimenovanje sušilne naprave za žito in seno po oporni kozi ali kozlu ni bila kaka izključna slovenska posebnost, marveč da je le majken veznik v sklopu rasti in izoblikovanja slovenskega jezika pokraj jezikov drugih narodnosti. Pri tem moramo pa pomisliti in paziti na izraze koza, kozel, kozlec, kozelc, ki jih je nadel Slovenec prav tako v predavnini še nekim drugim pripravam kakor tudi delom raznega orodja, n. pr. pri plugu in brani.

Več takih izrazov je zbral Pleteršnik v I. delu slovensko-nemškega slovarja leta 1894, str. 449—451, tiste pri plugu pa je nedavno pregledno razvrstil Branimir Bratanić v obravnavi Plug i ralo.⁵⁷ Glede na kozolec

⁵³ Poročilo dr. Antona Breznika (ko je bil še bogoslovec) v DS XVIII. (1905), 247.

⁵⁴ J. B. Schöpff, *Tirolisches Idiotikon*. Innsbruck 1866: koise, Schirmdach im Freien zum Aufhängen der Garben.

⁵⁵ *Die deutschen Mundarten, eine Vierteljahrsschrift*, herausgegeben von Dr. G. K. Frommann, Band VI., 299, kar navaja dr. M. Lexer (vir glej že na str. 40) v stolpcu 165. D. J. Mitterutzner (glej: Slovani, v istočni Pustriški dolini, na Tirolskem. Poslovenil Miroslav Málóvrh. V Novomestu 1880) pa tega primera ni priobčil.

⁵⁶ Dr. Mathias Lexer n. n. m.

⁵⁷ Slovenski etnograf V. (1952), 208—255.

je treba še posebej opozoriti na Brataničevo ugotovitev, da imamo tudi pri plugu izraze samec in toplar ter da je nemški goslatz (pri plugu) prevzet od južnoslovanskega kozlac. Med drugimi je vknjižil izraz kože v pomenu das Baugerüst, machina aedificationis, in kozalac (kozlac), u pluga ona gredica što sastavlja gredelj i plaz, V. Š. Karadžić leta 1852 v Srpskem rječniku (v I. izdaji leta 1818, stolpec 318, ima le Kôza, die Ziege, capra); mimo Pleteršnika pa navaja Davorin Avšič⁵⁸ iz Sromelj v brežiškem okraju izraz kozolec pri stiskalnici, kjer so kozolci štirje veliki pokončni stebri, segajoči od klopi nad sleme, pri plugu pa je kozolec ravno pokončno železo. Besedo koselz v pomenu das Hintrebret am Pflug — poleg pomena »eine Harfe, wo man die Getreidgarben und anders drücknet, und bis zum dreschen aufbewahret« — najdemo za čas okrog leta 1780 tudi v mali besednjakarski zbirki Franca Antona Breckerfelda (1740—1806): Wörter die in Niederkrain gebräuchig — (DAS).

Zanimiv prispevek k izrazoslovju kozolca je zapustil J. N. Primic v že navedenem Bukvarju leta 1814; k besedi bránishe pri Brana je pripisal na str. 37 pod črto pojasnilo: Koselz (kosovz) pri brani, po nemško der Rost (str. 36) in pomeni torej kozelc branino ogredje brez zob, ali kakor je zapisal Cigale v slovarju 1860 pod Ege in po njem Pleteršnik: das Gerüst ohne Zähne, das Gestell der Ege. Pri tem se nehoti spomnim na nemško tolmačenje izraza Harfe v Trübners Deutsches Wörterbuch,⁵⁹ kjer je po kratki jezikoslovni razčlenitvi besede rečeno: Osnovni pomen besede Harfe je pa poljedelski: »brana«; v starejšem pomenu se prikazuje starosaksonska harpa tudi kot mučilno orodje. Iz poljedelstva je prešla beseda harfe v glasbo, ker je drsalo grabilo (obdelovalo) strune kakor brana zemljo. Nasprotno pa poroča Melik n. n. m., str. 50, da imenujejo, sicer bolj poredko, v Bohinju in tudi v blejskem predelu branica kratki stegnjeni kozolec.

Ko smo že pri pojasnjevanju izraza kozolec, naj povem na kratko še nekaj o slovenskem poimenovanju rastlin s kozolec, kozlík itd. Čeprav gre za iste ali podobne izraze, nimajo le-ti nič skupnega s kozolcem in so zašli po krivem v slovenski besedni zaklad. Na srečo lahko dokažemo, da ti izrazi niso zrasli na domačem zelniku, ampak da so, kakor marsikaj drugega, presajeni k nam od drugod.

Pleteršnikov slovar in SP 1950 navajata za rastlino baldrijan tudi ime kozlík, v rastlinoslovskih knjigah in rokopisih pa beremo še izraze mali kozlík, kozelc, koprtnik, kozuc, koelec, kozlíč itd. Baldrijan je dobil pri nas svoje ime pač zaradi neprijetnega, smrdljivega vonja, kakor imajo podobna imena še razne druge rastline, n. pr. kozjica, kozel, kozličevje, kozoprsk itd. Kozlík, kozelc idr. imenujejo rastlinoslovci predvsem Valeriana dioica, kleiner Baldrian, ki raste po močvirnih seno-

⁵⁸ ČZN XI. (1914), 161, 165 in 166; tudi posebni odtis.

⁵⁹ Herausgegeben von Alfred Götze. 3. Band. Berlin 1939, str. 329.

žetih in ob jarkih ter cvete v velikem travnu in rožniku.⁶⁰ V slovenski jezik je bil prevzet izraz iz češčine in poljščine po tejle poti:

V 16. stoletju je izšlo več latinskih in nemških del o rastlinstvu, ki pa so obravnavala, posebno spočetka, predvsem domnevno in resnično zdravilnost raznih rastlin. Taka dela so bila n. pr. Otthonis Brunfelsi *Historia plantarum* leta 1530, Leonhard Fuchs, *Historia stirpium* l. 1542, Hieronymus Bock (Tragus), *New Kreuterbuch* leta 1543, J. Th. Tabernaemontanus, *Neuw vollkommentlich Kreuterbuch* leta 1588 ter še številna druga, ki so jih napisali P. A. Matthioli, A. Caesalpini, R. Dodoneus, Karel Clusius, F. Columna, C. Bauhin idr. Sprva so bila v teh delih samo latinska, grška in nemška imena rastlin, sčasoma pa so se jim pridružila še arabska, italijanska, španska, francoska, angleška, holandska, madžarska in druga imena, izmed slovanskih imen pa v glavnem le češka in poljska, tu in tam kako hrvaško ime.

Ta dela, včasih celi obširni folianti, so bila zelo brana tako med znanstveniki, kakor tudi po samostanih in raznih višjih šolah, posebno pa so jih brali rastlinoslovci, zdravniki in tisti, ki so se ukvarjali z »zdravstvom« po svoje. Sezname že odpravljenih in drugih knjižnic v srednjem veku nam spričujejo, da je bilo tudi na Slovenskem precej takih knjig. Izmed slovarnikov slovenskega besednega zaklada je brskal in iskal izraze po teh knjigah prvi Hijeronim Megiser, zato ima njegov *Thesaurus Polyglottus* iz leta 1603 tudi tako malo slovenskih rastlinskih imen, če jih primerjamo s prav pogostnimi rastlinskimi imeni v drugih jezikih. Megiserjev *Polyglottus* pa je bil med znanimi in rabljenimi viri slovenskih slovarnikov v 17. in 18. stoletju, in tako je bila ob pomanjkanju slovenskega izraza zapisana zlasti marsikaka podobna češka beseda, v nekih primerih tudi poljska. Razen tega pa so zajemali besednjakarji in rastlinoslovci taka imena tudi sami mimo Megiserja iz prej navedenih del. Posebno priljubljeni so bili Pedacii Dioscoridis de materia medica libri sex interprete Petro Andrea Matthiolo cum ejusdem commentariis, ki so izšli v latinščini leta 1554; delo je izšlo potem v skrajšani obliki v raznih jezikih, n. pr. v češkem prevodu že leta 1562, v nemškem pa leta 1563. To svoje največje in strokovno prav pomembno delo je napisal Matthioli (1500—1577) v Gorici leta 1544, kjer je kot zdravnik izvrševal poklicno delo 12 let (1542—1554). V češčini je izdal njegov Herbář vnovič Adam Veleslavin leta 1596.

Za rastlinsko ime kozlec, kozlík ne bom ugotavljal celotnega rodopisa, mislim, da zadostuje le en vir, n. pr. iz leta 1586. V *De plantis Epitome vtilifsima Petri Andreae Matthioli, Francofurti ad Moenum*, 1586, beremo: *Phu... Italis Valeriana, Germanis Baldrian. Bohemis Kofslyk. Polonis Koslek* (str. 21). *Phu minus... Germanis Gemein Baldrian. Bohemis Kopitnik* (str. 22). *Afarum... Haselwurtz. Bohemis ac pariter Polonis, Kopytnik* (str. 19). Megiser pa je zapisal v *Thesaurus*

⁶⁰ Martin Cilensek, Naše škodljive rastline, V Celovcu 1892—1896, str. 682.

Polyglottus pod iztočnico Phu (II/262) za to ime še kar 28 latinskih izrazov, med njimi tudi Baldriana, Valeriana fylvestris, nato pa Germ. Baldrian, katzenwurtzel, Polon. kolek, Bohem. kozlyk, kofslyk, kopytnyk; za Afarum (I/130) pa pravi Megiser Germ. Hafelwurtz, Polon. kopytnig, Bohem. kopitnik. Prednje oblike pa so se sčasoma spreminjale in zamenjavale, kar pri imenih rastlin niso bili redki primeri, in tako je zapisal Franc Anton Breckerfeld leta 1780 že Kofelz oder Kopertnik. Augenwurtzel. Valeriana dioica,⁶¹ leta 1784 Kopertnik oder koselk;⁶² Pohlin v Tu malu besedishe 1781 ni vknjižil drugega ko Kopitnèk, a, m. Die Trespe. Aerina. V začetku 19. stoletja pa najdemo naslednje zapise: Henrik Freyer leta 1822: kóselsz. Valeriana dioica. Kleiner Sumpf Baldrian;⁶³ leta 1836: koselk, koselz.⁶⁴ P. Dainko 1831: kozlič ali baldrian (Čelarstvo, 165). Carl Mayrhofer leta 1833: kosélz, kosúz. Kleiner Sumpfbaldrian. Valeriana dioica.⁶⁵ P. Edvard Zagorc leta 1837—39: Valeriana... Böhmisch: Kozlyk, Kofflyk, Kopytnyk. Polnisch: Kolek. Krainisch: Shpajka.⁶⁶ Že sami ti izrazi pričajo, da je jemal Zagorc gradivo za svoje obširno, zanimivo večjezično delo naravnost iz Megiserjevega Thesaurusa. Andrej Fleischmann leta 1845: kozlič, kozlič, kopernik, koselz... Valeriana dioica, kleiner Baldrian;⁶⁷ Jernej Medved leta 1857: kopertnik, kozoлец⁶⁸ itd.

Prednji primerjalni jezikoslovni odskok od glavne obravnave tudi glede kozolca ni brezpomemben, marveč je prav poučen. Če zopet omenim Pohlinov izraz kozlec, ki mu je rabil tako za nemški Burzelbaum kakor za kozolec, hočem poudariti, da je bil tu najverjetneje vmes tudi neki češki vir. Čehi navajajo za običajni izraz kozel še različici kozoлец, kozlec, rod. kozolecte, ki sta bili vknjiženi poleg osnovnega pomena tudi v pomenu kotrlec ali nemškega Burzelbaum že v drugi polovici 16. stoletja.⁶⁹ Končno je zanimiv še Palkovičev zapis na spodaj navedenem mestu, str. 627, da pravijo Slovaki okrog Nitre kopici sena ali slame kozel, rod. kozlu, namesto običajnega stoh, brh.

⁶¹ Državni arhiv Ljudske republike Slovenije (DAS), Ljubljana, rokopis: Krainerische Namen einiger dem Landvolke bekannten Pflanzengewächse.

⁶² NUK, rokopis sign. Msc. 368, karton 6.

⁶³ Nomenclatura botanica carniolica, fol. 11^a — DAS, rokopis.

⁶⁴ Verzeichniß ilavischer Pflanzen-Namen, 1836, str. 5.

⁶⁵ Aufzählung ächt krainerischer Pflanzennamen — DAS, rokopis.

⁶⁶ Benennungen der Kräuter, Bäume und anderer Gewächse in verschiedenen Sprachen. — DAS, rokopis.

⁶⁷ Uebersicht der Flora Krain's. Fleischmannov osebni izvod iz Annalen der k. k. Landwirthschaftsgesellschaft in Krain. Jahrgang 1843. Laibach 1844. str. 101—246, kjer je pripisal Fleischmann okrog 2880 slovenskih rastlinskih imen. — DAS.

⁶⁸ Botanika po fajmoštru J. Medvedu sestavljena leta 1857 — DAS, rokopis.

⁶⁹ Glej: Georg Palkovitsch, Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch, I. Band. Prag 1820, stolpec 628. — Josef Jungmann, Slownjik česko-německý. Díl II. W Praze 1836, str. 150, 151. — Frant. Štief. Kott, Česko-německý slovník. Díl první. W Praze 1878, str. 773.

Prav na kraju pritaknem še kratko opomnjo na pomembno samostojno delo o kozolcu iz začetka 19. stoletja, ki v obravnavanjih o kozolcu na Slovenskem do zdaj ni bilo omenjeno, niti je sicer prišlo pri nas do veljave. Gre za strokovni spis o najboljši in najprimernejši uporabnosti kozolca, katerega prednosti in pomanjkljivosti takó na Koroškem kakor na Kranjskem je pisec sam dodobra preizkusil v izvrševanju poklicnega dela na neki mali graščinski pristavi na Zgornjem Koroškem. To je v nemščini napisana knjiga z naslovom: *Die verbesserte zweckmässigere Getreide-Harfe (ein lüftiges Getreid und Futter-Trocknungsgebäude) ... Von Joseph Pseiner, gewesenem praktischen Landmann. Mit 16 Tabellen und einer Kupfertafel. Wien, 1820. Zu finden bey dem Verfasser am Salzgries Nr. 210 — 8°, 230 strani.*

Da je bilo Pseinerjevo delo v Ljubljani znano, nam potrjuje Verzeichnis jener Bücher, welche Herr Franz Graf v. Hochenwart, der k. k. Landwirthschafts-Gesellschaft zum Gebrauche ihrer Mitglieder einstweilen überlassen hat (*Annalen der k. k. Landwirthschafts-Gesellschaft in Laibach, Jahrgang 1828. Erste Hälfte. Laibach 1830, str. 76*), kjer je med 725 deli navedena tudi gornja knjiga, ki je pa ni v razvidu nobene zdanje knjižnice v Ljubljani.

Leta 1822 je izšla na Dunaju že druga izdaja. Iz obširnega obrambnega zagovora, ki ga je napisal o svojem delu sam J. Pseiner, in ki ga je priobčila celovška Carinthia v 38. številki 22. septembra 1827, str. 153—156, sklepamo, da Pseinerjevih predlogov za izboljšanje kozolcev in drugih njegovih misli v knjigi niso vsi potrjevali, marveč da je bilo več prigovorov. Na Pseinerjeve zagovore o koristnosti in potrebnosti kozolca se je sklicevala in navajala Pseinerja med prvimi pričami Kmetijska družba v Ljubljani v odgovoru z dne 5. oktobra 1827 na dopis Deželnega gubernija v Ljubljani z dne 7. septembra 1827, št. 19.240, v že omenjeni pravdi o obnovi nadarbinskega kozolca v Boštanju.

Tretja izdaja Pseinerjevega dela je izšla leta 1846 na Dunaju v založbi Lechnerjeve vseučiliške knjigarne pod spremenjenim naslovom: *Die Getreideharfe oder neueste und vielfach bewährte Getreide- und Futter-Trocknungsmethode. Joseph Pseiner* pa ni naveden več kot pisatelj, marveč je postal samo še brezimni *Von einem praktischen Ökonomen*. Ko pa primerjamo 1. izdajo iz leta 1820 in 3. izdajo iz leta 1846, vidimo, da sta obe izdaji do besede vse enaki in da so v seznamu na str. XI—XVI med 160 Herren Pränumeranten in Subscribenten naštetii tudi leta 1846 še vsi tisti, ki so po letu 1820 že zdavnaj umrli.

Kmetijska družba za Kranjsko navaja med nakupi za svojo knjižico v času od 5. maja 1846 do 20. maja 1847 tretjo izdajo Pseinerjeve knjige pod kratkim naslovom: *Über die Getreideharfe (Annalen der k. k. Landwirthschafts-Gesellschaft in Krain. Jahrgänge 1844—1849. Laibach 1849, str. 45 v poročilu za leto 1847)*. Ta nevezani primerek je srečno prenesel nepoškodovan dolgo dobo 108 let, in zdaj ga hrani SAZU v knjižnici Inštituta za zgodovino pod sign. 10741 H.

Ob sklepu tokratne zbirke gradiva za obravnavo o kozolcu na Slovenskem pripominjam, da bo mogoče dopolniti in še marsikaj pojasniti v kozolčji pravdi ter nasploh o kozolcu na Kranjskem iz spisov v arhivu nekdanje Kmetijske družbe v Ljubljani. Tudi iz 19. stoletja nisem navedel o našem kozolcu vsega drobiža, ki je še raztresen v slovenskem in tujem slovstvu, neki pomembnejši viri pa mi niso bili dosegljivi; raznih novejših sestavkov v 20. stoletju pa vobče nisem želel obravnavati. Ne glede na vse to pa je ostal nedvomno skrit ob strani še marsikak neznan domač in tuj zapis o kozolcu na Slovenskem, kar vse bo prišlo ob času na vrsto v kaki novi zbiri.

Résumé

MATÉRIAUX POUR LE TRAITÉ SUR LE «KOZOLEC» EN SLOVÉNIE

L'auteur traite les matériaux pas encore publiés sur le «kozolec» (= *cosólets*) en Slovénie, tirés des sources slovènes, allemandes, françaises et anglaises des XVIIe, XVIIIe et XIXe siècles. Le mot «kozolec» a été appliqué par la plupart de la population slovène déjà dans les premiers siècles de son établissement dans ce pays; mais d'après toutes les investigations faites jusqu'à présent nous savons que le premier qui ait fait imprimer ce terme, a été Matija Kastelec (en 1688) et après lui J. A. Gaiger-père Hippolyte dans le manuscrit du 1710—12. On trouve le terme «koselz» dans le livre «*Palmarium empyreum*» par M. Krammer-père Rogerij, qui n'a été publié qu'en 1743. Dans son oeuvre (1689), Valvasor a mentionné le «kozolec» dont on a publié la figure.

Le premier traité important sur le «kozolec» a été publié par l'érudit slovène J. Ž. V. Popovič dans son livre «*Untersuchungen vom Meere*» (1750). Selon son opinion, le «kozolec» a été transporté par les Slovènes pendant leur migration du nord au sud, le modèle ayant été l'appareil «*berg*» de Holstein. Popovič suppose que le terme slovène «kozolec» soit dérivé soit du terme hébraïque «*kāsā*» (= [il] couvrit), soit du terme slovène «*koza*», signifiant support, soutien, usé chez le «kozolec». Avec ce traité, Popovič a été le premier à faire connaître cet appareil parmi les érudits et les autres gens intéressés de ce temps. Ses explications sur le «kozolec» ont été prises par J. Chr. Adelung pour son dictionnaire (1775), par M. Lexer pour son «*Kärntisches Wörterbuch*» (1862) etc.

Dans la deuxième partie, l'auteur d'abord publie les matériaux sur les discussions à l'égard de ce «kozolec» en Slovénie. Le plaideur le plus important a été B. Hacquet. Dans le «*Wöchentliches Kundschaftsblatt des Herzogthums Krain*» (WKb), il a publié sur 52 pages des compositions diverses par lesquelles il a voulu prouver que le «kozolec» était un appareil nuisible et dispendieux pour les paysans slovènes, en alléguant que les paysans dans les autres pays n'avaient pas et ne voulaient pas avoir d'appareil semblable. D'accord aussi avec Hacquet ont été A. Scopoli, B. F. Hermann, et, plus tard (en 1834), médecin de Ljubljana, le docteur V. Lippich. Les opinions partiales et assez subjectives de Hacquet ont été contestées dans le WKb par un auteur inconnu, probablement du pays appelé Notranjska. Convaincu que le «kozolec» était indispensable et utile aux paysans de la Carniole, il a écrit que les Slovènes connaissaient depuis longtemps l'usage de cet appareil, une de leurs particularités nationales.

Excepté dans le WKb, Hacquet a écrit encore trois petits articles sur le «kozolec» en Slovénie. Dans les «*Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen*» de 1776, il réfère en se rapportant à la «*Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*» (1773) par Pallas, que, hors en Slovénie, le «kozolec» existait encore en Sibérie et qu'on l'y appelait *Hoseri*. Ce terme

incorrect de Hacquet (correctement appelé «Stofheri» par Pallas) a été pris par l'historien allemand K. G. Anton, de celui-ci par A. T. Linhart et de Linhart par M. Pohlin; d'autres exemples n'en sont pas connus. Des mentions courtes sur le «kozolec» dans la Vallée de Zilja et dans l'Haute Carniole, publiés par Hacquet en an 1801 dans le 1er volume d'«Abbildung und Beschreibung», ont été traduites par J. B. Breton à Paris (1814) et après lui par Janus Pannonius à Peste (1816).

Parmi le grand nombre d'étrangers qui ont écrit sur le «kozolec» en Slovénie, sont les Allemands J. H. G. Schlegel, C. G. Küttner, M. Fischel, E. G. Woltersdorf etc. Küttner est le plus intéressant parce qu'il a été le premier qui ait comparé le «kozolec» slovène à celui de la Suède et qui ait publié même un simple plan de ce «kozolec» en Slovénie.

Chez les Français — comme nous le savons jusqu'à présent — J. P. Brès a été le seul qui ait écrit sur le «kozolec» en Slovénie (dans les ans 1820—21). En l'an 1820, l'Anglais W. A. Cadell donne une description plus étendue du «kozolec» en Carniole et en publie deux figures originales.

Dans la 3me partie on trouve les remarques importantes sur le «kozolec» comme appareil et comme terme, écrites en Slovénie par divers auteurs slovènes, à partir de 1750, par exemple J. A. Apostel, quelques-uns dans «Pisanice», M. Pohlin, O. Gutsmann, M. Zagajšek, J. Debevec, B. Kumerdej, V. Vodnik, L. Smigoc, J. N. Primic, M. Ravnikar, J. P. Ješenak, V. Stanič, J. Alič, A. J. Murko, A. M. Slomšek, I. Navratil.

Dans la dernière partie, l'auteur décrit le terme «kozolec» du côté philologique, ses sources et sa signification en comparaison avec les autres termes pareils ou similaires. Finalement, il y a une digression sur la dénomination slovène de la plante «Valeriana dioica» qu'on appelle «kozolec», «kozlik», «kozelc» etc. avec la question, comment ces termes sont venus dans la langue slovène, n'existant aucune liaison entre eux et le terme de l'appareil «kozolec» quant à la signification du mot.